

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΕΙΟΝΟΜΙΑΣ, ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΟΝΟΜΙΑΣ & ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΑΣ

*Οδηγός για ειδικεύοντες στο φάσμα του αυτισμού για τον
Αρχαιολογικό Χώρο Αμύκλων.*

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Μαρία-Ανθήμη Παπαδοπούλου

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ:

Σταύρος Βλίζος

KEPKYPA 2023

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου Σταύρο Βλίζο για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε όλα αυτά τα χρόνια, για την πολύτιμη καθοδήγηση καθώς και για τις χρήσιμες συμβουλές του για την εκπόνηση της πτυχιακής μου εργασίας. Στο ίδιο κλίμα, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές του Τμήματος Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας για την συμβολή τους στην επιστημονική μου κατάρτιση.

Οφείλω επίσης ένα μεγάλο ευχαριστώ στην οικογένεια μου, που με στήριξε σε όλη τη διάρκεια των σπουδών μου και συνέβαλε στην εκπόνηση της εργασίας μου με ηθική και ψυχολογική υποστήριξη.

Περίληψη

Ο αυτισμός είναι μια αναπτυξιακή διαταραχή με αρκετές ιδιαιτερότητες όπως δυσκολίες στην επικοινωνία, απομόνωση, κοινωνική αποστροφή και μεγάλες αδυναμίες στην επικοινωνία. Οι αρχαιολογικοί χώροι όταν είναι κατάλληλα διαμορφωμένοι για επισκέπτες με αυτισμό, μπορούν να προσφέρουν μέσα από τον εκπαιδευτικό και ψυχαγωγικό τους ρόλο μια πραγματική βοήθεια για αυτούς τους επισκέπτες. Το ίδιο ισχύει και για τα μουσεία όπου έσα από τη μουσειακή εκπαίδευση, το άτομο με αυτισμό μπορεί να αλληλεπιδράσει με τα μουσειακά εκθέματα κατά την αισθητηριακή του αλληλεπίδραση με αυτά. Όλοι οι αρχαιολογικοί χώροι χρειάζεται να είναι φιλικόι προς τα άτομα με αυτισμό και να καλύπτουν τις ανάγκες τους στο βέλτιστο δυνατό βαθμό. Εδώ στην Ελλάδα υπάρχουν μεγάλες ελλείψεις και αδυναμίες στα μουσεία και στους αρχαιολογικούς χώρους αναφορικά με τις ανάγκες του παιδιού με αυτισμού. Στην παρούσα μελέτη περιγράφονται χαρακτηριστικά παραδείγματα από μουσεία του εξωτερικού που έχουν φροντίσει για τη βέλτιστη δυνατή κάλυψη των αναγκών του ατόμου με αυτισμό. Έτσι, τα άτομα με αυτισμό δε θα νιώσουν κάποια ειδική κατηγορία ή κάποια διάκριση, αλλά θα νιώσουν ισότητα με όλους τους άλλους επισκέπτες που δε βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού.

Τα ερεθίσματα τα οποία λαμβάνει ένα άτομο με αυτισμό από τα μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στην ψυχοκοινωνική και συναισθηματική του εξέλιξη αφού μέσα από την αισθητηριακή αντίληψη μπορεί να σημειώσει σημαντική βελτίωση σε επίπεδο προσωπικό, μαθησιακό και κοινωνικό. Ο αυτισμός είναι μια νευροτυπική διαταραχή όπου το άτομο αποκωδικοποιεί τα μηνύματα που δέχεται από το περιβάλλον του με τον δικό του τρόπο και έτσι η προσέγγιση από τον περίγυρο χρειάζεται να είναι ειδική ώστε να καλύπτονται οι συναισθηματικές του ανάγκες.

Η μουσειακή εκπαίδευση και η επαφή του ατόμου με αυτισμό με τους αρχαιολογικούς χώρους αποτελεί μια ιδιαίτερη μορφή επικοινωνίας . Εκεί άλλωστε έγκειται και η βασική της αξία.

Λέξεις – κλειδιά : αυτισμός, αρχαιολογικός χώρος, μουσείο

Abstract

Autism is a developmental disorder with several peculiarities such as communication difficulties, isolation, social aversion and major weaknesses in communication. Archaeological sites, when properly designed for visitors with autism, can offer through their educational and recreational role a real help for these visitors. The same applies to museums where through museum education, the person with autism can interact with the museum exhibits during their sensory interaction with them. All archaeological sites need to be friendly to people with autism and meet their needs to the best possible extent. Here in Greece there are great shortcomings and weaknesses in museums and archaeological sites regarding the needs of children with autism. In this study, typical examples from museums abroad are described that have taken care of the optimal possible coverage of the needs of the person with autism. Thus, people with autism will not feel any special category or any discrimination, but will feel equality with all other visitors who are not on the autism spectrum. The stimuli that a person with autism receives from museums and archaeological sites play a very important role in their psychosocial and emotional development since through sensory perception they can make significant improvements at a personal, learning and social level. Autism is a neurotypical disorder where the person decodes the messages he receives from his environment in his own way and so the approach from the environment needs to be special in order to cover his emotional needs. Museum education and the contact of the person with autism with the archaeological sites is a special form of communication. After all, that is where its main value lies.

Keywords: autism, archaeological site, museum

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ : ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ 21ου ΑΙΩΝΑ

1.1 Ο ρόλος και οι προκλήσεις

1.2 Ειδικές περιπτώσεις κοινωνικού αποκλεισμού.....

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ : ΑΥΤΙΣΜΟΣ

2.1 Εννοιολογική προσέγγιση

2.2 Χαρακτηριστικά γνωρίσματα της διαταραχής.....

2.3 Αιτιολογικοί παράγοντες του αυτισμού.....

2.4 Εκπαιδευτική και θεραπευτική αντιμετώπιση.....

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ : ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ : ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ

3.1 Οι αρχαιολογικοί και πολιτισμικοί χώροι.....

3.2 Το Αμύκλαιο

- 3.3 Αρχαιολογικοί χώροι και αυτισμός.....
- 3.4 Μουσεία και αυτισμός.....
- 3.5 Πετυχημένες πρακτικές και προγράμματα στα μουσεία με ΔΑΦ.....

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ : ΟΔΗΓΟΣ ΓΙΑ ΑΤΟΜΑ ΣΤΟ ΦΑΣΜΑ ΤΟΥ ΑΥΤΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΑΜΥΚΛΑΙΟ

- 4.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....
- 4.2 Ευρήματα.....
- 4.3 Οδηγός για τον αυτισμό.....
- 4.4 Οδηγός για το Αμύκλαιο.....
- ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....**

Οδηγός για άτομα στο φάσμα του αυτισμού σε αρχαιολογικούς χώρους

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην παρούσα εργασία γίνεται λόγος για ένα ζήτημα μείζονος σπουδαιότητας που αφορά το φάσμα του αυτισμού και τί επιρροές δέχεται ο αυτισμός από τα ερεθίσματα που λαμβάνει ένα παιδί από το μουσείο αλλά κι από άλλους αρχαιολογικούς χώρους. Στην μελέτη αυτή διερευνάται η σύνδεση αλλά και οι τρόποι σύνδεσης του μουσείου και των αρχαιολογικών χώρων με την αναπτυξιακή διαταραχή του αυτισμού και πώς επιδρούν αυτά τα ερεθίσματα στον αυτισμό. Το παιδί ή ο ένηλικας ο οποίος έχει διαγνωσθεί ότι βρίσκεται στο φάσμα του αυτισμού καθημερινά μπορεί να λαμβάνει ερεθίσματα τα οποία τα αποκωδικοποιεί με τον δικό του τρόπο. Δέχεται πληροφορίες τις οποίες μπορεί ο εγκέφαλός του να τις εισπράξει και να τις επεξεργαστεί με βάση τον δικό του τρόπο σκέψης. Συνήθως όχι μέσα από τον λόγο, αφού τα περισσότερα άτομα με αυτισμό δεν έχουν αναπτύξει αρκούντως ικανοποιητικά τις επικοινωνιακές και κοινωνικές δεξιότητες. Το άτομο το οποίο ανήκει στο φάσμα του αυτισμού και θα επισκεφτεί ένα μουσείο , μπορεί να λάβει ερεθίσματα τα οποία ενεργοποιούν την σκέψη και τη μνήμη του όπως επίσης κάποια μουσειακά εκθέματα μπορούν να διεγείρουν τα συναισθήματά του. Σκοπός του μουσείου είναι να δώσει κάποια ερεθίσματα στον επισκέπτη που θα ενισχύσουν την ιστορική του συνείδηση, να δώσει μέσα από τα εκθέματα πληροφορίες στον επισκέπτη για τα ιστορικά γεγονότα και δρώμενα με βάση την ιστορική περίοδο που εξετάζεται (Αλεξάκης, 2012). Το άτομο που βρίσκεται στο φάσμα του

αυτισμού, είναι κοινωνικά απομονωμένο και το μουσείο ίσως είναι ένα ζυρόπος για να επικοινωνήσει το άτομο με τον έξω κόσμο και να δεχθεί τα ερεθίσματά του. Η μουσειολογία μπορεί να θεωρηθεί και ως μέθοδος θεραπευτικής προσέγγισης για τα άτομα με αυτισμό, προκειμένου το άτομο να βρει έναν τρόπο επικοινωνίας με τον έξω κόσμο, κι αυτός ο τρόπος μπορεί να είναι το μουσείο (Αντζουλάτου- Ρετσίλα, 2016).

Η επίσκεψη σε μουσείο από άτομα με αυτισμό μπορεί να τα βοηθήσει να αναπτύξουν κάποιες δεξιότητές τους, να τους προκαλέσουν εντύπωση, να τους γεννήσουν απορίες και προβληματισμούς, να τους επιφέρουν συναισθηματική φόρτιση και να τους προσφέρει και ένα είδος ψυχαγωγίας παράλληλα. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται λόγος για τη μουσειολογία τιν 21ου αιώνα αλλά και τον ρόλο της , για το πώς επιδρά στον άνθρωπο και ειδικά στο άτομο που βρίσκεται στο φάσμα του αυτισμού. Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται λόγος για τον αυτισμό ως αναπτυξιακή διαταραχή και πώς επηρεάζει την ανάπτυξη των πτυχών της προσωπικότητας του ανθρώπου αλλά και την καθημερινότητα του ανθρώπου γενικά. Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται λόγος για τους αρχειολογικούς χώρους και πώς μπορεί να τους διαχειριστεί και να εισπράξει τον ρόλο τους ένα άτομο με αυτισμό. Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται συνοπτικά ο οδηγός για τα άτομα τα οποία ανήκουν στο φάσμα του αυτισμού στο Αμύκλαιο, σαν μελέτη περίπτωσης.

Η εργασία ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα τα οποία απορρέουν από τα όσα αναγράφονται παρακάτω , ενώ στο τέλος παρατίθενται οι βιβλιογραφικές αναφορές που χρησιμοποιήθηκαν για τη συγγραφή και ολοκλήρωσή της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ : ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΑ 21ου ΑΙΩΝΑ

1.1 Ο ρόλος και οι προκλήσεις

Μουσείο είναι ο χώρος στον οποίο φυλάσσονται και μελετώνται με επιστημονικό τρόπο αλλά και εκτίθενται σε κοινή θέα έργα τέχνης αλλά και αντικείμενα αναγνωρισμένης και μεγάλης ιστορικής και πολιτισμικής αξίας , αντικείμενα από το παρελθόν ή με ενδιαφέρον μορφωτικού χαρακτήρα. Στη σύγχρονη πραγματικότητα, το μουσείο ορίζεται ως ένα ανοικτό, συμμετοχικό, δημοκρατικό και με εξαιρετικά δυναμικό κοινωνικό ρόλο καθώς επίσης και με ενδιαφέρον για το όφελος του κοινού νου, δίνοντας την απαιτούμενη σημασία στη διερεύνηση των ομάδων κοινού αλλά και στην ενεργό συμβολή και συμμετοχή διαφορετικών κοινοτήτων (Βάρβογλης, 2007). Ύστερα από χρόνιες συζητήσεις, αντιπαραθέσεις αλλά και διεθνή συνέδρια και αναζητώντας έναν έγκυρο ορισμό της έννοιας του μουσείου , οι πιο πολλοί ανατρέχουν στον ορισμό ο οποίος δίνεται από το Διεθνές Συμβούλιο των Μουσείων όπου ορίζεται ότι : “είναι ένας μόνιμος οργανισμός, χωρίς κερδοσκοπικό χαρακτήρα που υποτάσσεται στην υπηρεσία της κοινωνίας αλλά και της ανάπτυξής της και ανοικτός από κοινού, και ο οποίος αποκτά, συντηρεί , ερευνά και κοινοποιεί και εκθέτει μαρτυρίες του ανθρώπου αλλά και του περιβάλλοντος με σκοπό τη μελέτη, την εκπαίδευση και την ψυχαγωγία” (Αλεξάκης, 2012).

Το Μουσείο με βάση τον ορισμό ο οποίος έχει δοθεί από το Διεθνές Συμβούλιο των μουσείων (ICOM) είναι το όργανο εκείνο το οποίο καταπιάνεται σε παγκόσμιο επίπεδο με κάθε συνιστώσα των λειτουργιών των μουσείων αλλά και με τη μελέτη τους με την ευρύτερη προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς που υπάρχει ήδη. Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό, το μουσείο είναι ένα μόνιμο μη κερδοσκοπικό ίδρυμα, το οποίο υπάγεται στην υπηρεσία της κοινωνίας και της ανάπτυξής της, και είναι ανοικτό στο κοινό και το οποίο συντηρεί και μελετά , αλλά παράλληλα κοινοποιεί και εκθέτει υλικές μαρτυρίες των ανθρώπων και του περιβάλλοντός τους με απώτερο

στόχο τη μελέτη, την εκπαίδευση αλλά και την ψυχαγωγία. Η Αμερικανική Ένωση μουσείων η οποία δημιουργήθηκε το 1906 διακήρυξε το 1970 ότι το μουσείο ως οργανωμένο και μη κερδοσκοπικό ίδρυμα με εκπαιδευτικό αλλά και με αισθητικό ρόλο , προσφέρει στο κοινό τα μέγιστα, συγκεντρώνοντας, φυλάσσοντας και ερμηνεύοντας τα μουσειακά εκθέματα (Γεωργιάδου-Κουντουρά, 2014).

Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί η μουσειολογία του 21ου αιώνα που δεν έχει μόνο πολιτισμικό χαρακτήρα, αλλά και εκπαιδευτικό αφού δίνει στους επισκέπτες της μια πληθώρα ερεθισμάτων για να μάθει κανείς, να νιώσει, να κάνει βίωμα τα ιστορικά δρώμενα που αποτυπώνονται στα εκθέματα. Το άνοιγμα των μουσείων προς τους εκπαιδευτικούς αλλά και μη εκπαιδευτικούς φορείς , όπως είναι μια σχολική μονάδα ή ακόμη η ίδια η κοινωνία, αλλά ακι το παράλληλο ενδιαφέρον των ανθρώπων για τα μουσεία αλλά ακι τους χώρους πολιτισμικής αναφοράς έχει δημιουργήσει πρόσφορο έδαφος για τη μουσειολογία του 21ου αιώνα αλλά και τον ρόλο της ως μια προσέγγιση προς τους ανθρώπους για να γνωρίσουν , να εξερευνήσουν και να αισθανθούν. Από την άλλη για τον εκπαιδευτικό της χαρακτήρα, η μουσειολογία συνδέεται άρρηκτα με την παιδαγωγική και έτσι η μουσειοπαιδαγωγική είναι ένας καινούριος κλάδος της μουσειακής εκπαίδευσης και της παιδαγωγικής, από την οποία τροφοδοτείται σε πολύ σημαντικό βαθμό και έτσι είναι άρρηκτα συνυφασμένη με τις κύριες αναζητήσεις της σύγχρονης παιδαγωγικής όπου τίθεται σε επαναπροσδιορισμό του ρόλου της , του προσανατολισμού αλλά και τους στόχους που τίθενται από την παιδαγωγική επιστήμη , τις διδακτικές μεθόδους καθώς επίσης και τις τεχνικές αξιολόγησης σύμφωνα με τα πρόσφατα πορίσματα της παιδαγωγικής έρευνας, της ψυχολογίας, της κοινωνιολογίας, της θεωρίας της επικοινωνίας και της ερμηνείας (Γιαννούτσου, 2015).

Τα μουσειακά ιδρύματα έχουν ένα ρόλο αμιγώς κοινωνικό. Το κάθε μουσείο ιδρύεται αλλά ακι υπάρχει από το όνομα της κάθε κοινότητας με την πιο περιορισμένη αλλά και με την ευρεία σημασία της. Ήδη δηλαδή από τις αρχές του 20ού αιώνα έχουν επιχειρηθεί κάποιες προσπάθειες με συστηματικό τρόπο για να δοθεί ένας ορισμός του ισχυρού αυτού και πολυσύνθετου πολιτιστικού οργανισμού. Μέσα στον ορισμό του ICOM αναφέρεται ο σταθερός χαρακτήρας που διέπει τα μουσεία τα οποία στοχεύουν στη διαφύλαξη εκθεμάτων ως μια σημαντική παρακαταθήκη για τις γενιές που θα ακολουθήσουν. Η έκθεση της κάθε συλλογής είναι μια από τις πιο βασικές λειτουργίες του, παρά το γεγονός ότι σε κάποια από τα μεγαλύτερα μουσεία , και κυρίως στα εθνικά , οι συλλογές οι οποίες βγαίνουν σε έκθεση είναι ένα μικρό δείγμα του συνολικού όγκου των εκθεμάτων όπως και τα υπόλοιπα είναι στις αποθήκες. Επισημαίνεται ο κοινωνικός ρόλος αλλά και ο δημόσιος ρόλος που έχουν τα μουσεία (Γκαζή, 2013).

Οι υλικές μαρτυρίες τις οποίες ανέφερε παραπάνω η συγγραφέας αφορούν τον απτό αλλά και αυθεντικό χαρακτήρα τον οποίο έχουν οι συλλογές του μουσείου. Ανάμεσα στους στόχους του οργανισμού συναντάται η μελέτη και η εκπαίδευση οι οποίες ουσιαστικά είναι άρρηκτα συνυφασμένες με τα μουσεία ήδη από τον 17ο αιώνα όπως είναι και η ψυχαγωγία που εκφράζει τις

νέες αντιλήψεις γύρω από το ρόλο τον που πρέπει να έχει το μουσείο στη σύγχρονη πραγματικότητα. Τα μουσεία επί της ουσίας όχι μόνο φυλάσσουν, αλλά ερμηνεύουν και προάγουν τη φυσική και πολιτιστική κληρονομιά της ανθρωπότητας. Τα μουσεία είναι υπεύθυνα για την άυλη φυσική και πολιτιστική κληρονομιά ενώ τα διοικητικά μέλη αλλά και όσοι ασχολούνται με τη στρατηγική κατεύθυνση και την εποπτεία των μουσείων έχουν ως πρώτιστο καθήκον τους όχι μόνο την προστασία αλλά και την προώθηση αυτής της κληρονομιάς όπως επίσης και των ανθρώπων, φυσικών και οικονομικών πόρων που βρίσκονται σε διαθεσιμότητα για αυτόν τον στόχο (Βεροπολίδου, 2008).

Οι συλλογές των μουσείων είναι σπουδαία δημόσια κληρονομιά , έχουν ιδιαίτερη νομική θέση και προστατεύονται από τη διεθνή νομοθεσία. Τα μουσεία έχουν επίσης ως αποστολή τους να αναπτύξουν τον εκπαιδευτικό τους ρόλο και να παρακινήσουν ευρύτερο κοινό από την κοινότητα , την περιοχή ή την ομάδα την οποία εξυπηρετούν. Η αλληλεπίδραση με την κοινότητα αλλά και η προώθηση της κληρονομιάς τους είναι αδιάσπαστη ενότητα με τον εκπαιδευτικό ρόλο του μουσείου (Βογινδρούκας, 2017).

Η μουσειολογία του 21ου αιώνα αποδεσμεύεται σταδιακά από τον παραδοσιακό χαρακτήρα των μουσείων και έρχεται στο προσκήνιο με την προβολή της κοινωνικής και εκπαιδευτικής της αποστολής. Γεννιέται η μουσειακή εκπαίδευση η οποία λέγεται και μουσειοπαιδαγωγική και ουσιαστικά πρόκειται για την πρακτική εκείνη η οποία τίθεται σε ισχύ συνδυαστικά με την σχολική εκπαίδευση όπως είναι οι αρχαιολογικοί τύποι και τα μνημεία , το αστικό δομημένο και φυσικό περιβάλλον και συνδέεται άρρηκτα με τους κοινωνικούς θεσμούς ή τις καταστάσεις εκείνες που έμμεσα ή άμεσα ασκούν αγωγή όπως είναι η οικογένεια, το παράλληλο σχολείο καθώς και η δια βίου μάθηση. Γνώμονας της μουσειοπαιδαγωγικής είναι η επιστημονική διερεύνηση των παιδαγωγικών αλλά και μουσειολογικών αρχών που διέπουν τόσο την πολιτιστική όσο και την εκπαιδευτική πολιτική των μουσείων (Ζωγράφου- Τσαντάκη, 2016). Εν γένει καθορίζουν το παλίσιό για τον σχεδιασμό , την εφαρμογή αλλά και την αξιολόγηση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων που στοχεύουν να αναπτύξουν δεξιότητες για πολύπλευρη δημιουργική αξιοποίηση του υλικού πολιτισμού γενικότερα και των μουσείων ειδικότερα. Ο ρόλος της Μουσειολογίας του 21ου αιώνα έγκειται ως ένα μεγάλο βαθμό στην μουσειοπαιδαγωγική η οποία ουσιαστικά είναι ένας κλάδος με αντικείμενο την επιστημονική διερεύνηση αλλά και την ποιοτική αναβάθμιση των όρων της αξιοποίησης των μουσείων αλλά και των καταλοίπων του υλικού πολιτισμού προς όφελος της κοινωνίας (Μπούνιας, 2018).

Η μουσειολογία του 21ου αιώνα έχει ως αποστολή του να διεγείρει τον επισκέπτη, να διαμορφώσει ιστορική συνείδηση, να μάθει και να γνωρίσει πολιτισμούς, να εξερευνήσει , να συγκινηθεί. Η εκπαιδευτική αποστολή του μουσείου ουσιαστικά γίνεται μέσα από διάφορες εκπαιδευτικές ενέργειες οι οποίες απευθύνονται σε ποικίλες ομάδες κοινού , ομάδες κάθε σχολικής βαθμίδας για να διεκπεραιώσει το εκπαιδευτικό της έργο. Η εκπαίδευση ως βασικός σκοπός οφείλει να διαφαίνεται σε κάθε δραστηριότητα του μουσείου αλλά και να διέπει το σύνολο των εκπαιδευτικών

του εφαρμογών για να απηχούν τον πλουραλισμό της κοινωνίας αλλά και να ανταποκρίνονται στις μαθησιακές δυσκολίες και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες παιδιών με ιδιαιτερότητες όπως το φάσμα του αυτισμού που εξετάζεται στην παρούσα μελέτη.

Ο ρόλος του μουσείου είναι και η μουσειακή εκπαίδευση . Το μουσείο δεν είναι ένα εκπαιδευτικό ίδρυμα με την επίσημη έννοια του όρου αλλά συνδέεται άρρηκτα με την ευρύτερη έννοια της εκπαίδευσης και της παιδαγωγικής και όχι φυσικά με την επίσημη εκπαίδευση. Στο πλαίσιο της εκπαίδευσης, το μουσείο λειτουργεί ως θεσμός που έχει τη δυνατότητα να παρέχει μια εκπαιδευτική εμπειρία σε ένα φάσμα αλλαγών αλλά και σε σχέση με ένα φάσμα ιδρυμάτων και οργανισμών. Η έννοια της μουσειακής εκπαίδευσης στηρίζεται στην άποψη ότι τα μουσεία έχουν τη δυνατότητα να συμβάλλουν στη διαμόρφωση μιας μαθησιακής κατάστασης στην οποία οι επισκέπτες βιώνουν μια εκπαιδευτική – μαθησιακή εμπειρία. Η μάθηση σε μουσεία περιέχει έναν επισκέπτη ή μια ομάδα επισκεπτών που παρατηρούν και επεξεργάζονται ένα μουσειακό έκθεμα , ένα πρόσωπο, ένα αντικείμενο , ένα άλλο ή κάποια νοητική τους κατασκευή. Η μουσειακή εκπαίδευση έχει διερευνηθεί αναφορικά με το ενδιαφέρον που προσελκύουν τα εκθέματα στα μουσεία (Μάγκλαρη, 2011).

1.2 Ειδικές περιπτώσεις κοινωνικού αποκλεισμού

Για τα άτομα τα οποία τίθενται στο κοινωνικό περιθώριο και απομονώνονται λόγω της ιδιαιτερότητάς τους, χρήσιμες είναι οι μέθοδοι της μουσειοπαιδαγωγικής. Πρωτίστως χρειάζεται να ειπωθεί ότι η εκπαιδευτική αποστολή του μουσείου διεκπεραιώνεται μέσα από ποικίλες εκπαιδευτικές ενέργειες. Οι μέθοδοι εκείνες οι οποίες αξιοποιούνται αλλά και εφαρμόζονται στις δραστηριότητες αυτές της άμεσης αλλά και έμμεσης επικοινωνίας είναι αυτές που ακολουθούν (Κωνστανταρέας, 2015). Κι όταν λέε έμμεσες, σημαίνει τη μη λεκτική επικοινωνία όπου έχουν τα περισσότερα άτομα με αυτισμό για τον λόγο ότι δεν έχουν αναπτύξει επαρκώς τον προφορικό λόγο τους. Αρχικά είναι η μέθοδος της αφήγησης όπου η επικοινωνία είναι ασύμμετρη εφόσον ο ξεναγός διερευνά τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντα αλλά και τους στόχους και τις προτιμήσεις της ομάδας κοινού. Λόγω των ιδιομορφιών τους τα άτομα αυτά τα οποία είναι κοινωνικά απομονωμένα, δεν έχουν την δυνατότητα να αναπτύξουν διαπροσωπικές σχέσεις, να συνδιαλλαχθούν με άλλους και να συνάψουν φιλικές συναναστροφές. Πέρα από την μη αποδοχή της διαφορετικότητας αλλά και την απουσία της κοινωνικής αναγνώρισης, τα άτομα με ιδιαιτερότητες και εκείνοι που ανήκουν στο ευρύ φάσμα του αυτισμού, έχουν την φυσική τάση και προδιάθεση να απομονώνονται καθώς αυτισμός σημαίνει “στροφή γύρω από τον εαυτό μου”. Επομένως το μουσείο για τα άτομα με ιδιαιτερότητες δίνει πολλές δυνατότητες μέσα από τις μεθόδους που επιχειρεί και με τις μεθόδους αυτές μπορεί να προσεγγίσει το άτομο με ιδιαιτερότητες. Επιπρόσθετα, οι συμμετέχοντες επισκέπτες χρειάζεται να είναι ήσυχοι και να εστιάζουν σε όλα όσα λέει ο ξεναγός για να

μπορέσουν να καταλάβουν εις βάθος τις πληροφορίες που ο ίδιος παρέχει και έτσι να είναι σε θέση να παρακολουθήσουν την αφήγηση (Καλύβα, 2015).

Μέσα από τη μαιευτική μέθοδο η οποία περιλαμβάνει εκπαιδευτικές ξεναγήσεις, συζητήσεις αλλά και επιδείξεις ειδικών, επιχειρείται μια άλλη προσέγγιση για τα απομονωμένα άτομα αλλά και για τους επισκέπτες εν γένει. Εισάγονται στοιχεία διαλόγου στην παραδοσιακή ξεναγήση και αφήγηση που αποσκοπεί στην προβολή της επικοινωνιακής διάστασης των εκθεμάτων του μουσείου αλλά και την ενεργό συμβολή και προσέγγισή τους από τους επισκέπτες που όπως η συγγραφέας βρίσκει και στη διεθνή βιβλιογραφία, είναι ιδιαζόντως αποδοτική. Εξάλλου, η εφαρμογή και αξιοποίηση της μαιευτικής μεθόδου δίνει αρκετές δυνατότητες αλληλεπίδρασης ανάμεσα στον ξεναγό και στους επισκέπτες (Adam, 2012).

Έπεται η ανακαλυπτική μέθοδος που ουσιαστικά είναι η εξερεύνηση ως μια φάση εκπαιδευτικού προγράμματος ή αυτόνομη εκπαιδευτική διαδικασία. Εφαρμόζεται σε παιχνίδια εξερεύνησης του μουσειακού χώρου που γίνονται με σκοπό την προσέγγιση των εκθεμάτων του μουσείου αλλά και την γνωριμία με το εκθεσιακό περιβάλλον. Η μάθηση μέσα από την ανακάλυψη θέτει ως όρο μια ενεργό διδακτική πράξη και δραστηριότητα όπου οι επισκέπτες δέχονται ερεθίσματα και πειραματίζονται, χειρίζονται και εξερευνούν αποκτώντας εμπειρίες. Στόχος της μεθόδου είναι η ενίσχυση της αυτόβουλης ενεργητικής στάσης του επισκέπτη κατά την προσέγγιση των εκθεμάτων, η άμεση επαφή με τα εκθέματα αλλά και η αλληλεπίδραση με τον ξεναγό ή τους άλλους ώστε η απομόνωση και περιθωριοποίηση να μην είναι τόσο έντονα. Τέλος, συναντώνται και οι βιωματικές και δημιουργικές μέθοδοι, δηλαδή οι υλικές-αισθητικές δραστηριότητες των παραστατικών τεχνών όπως είναι το μουσειακό θέατρο, ο χορός, η δημιουργική γραφή και άλλα. Οι μέθοδοι αυτές εντάσσουν δημιουργικά τις τέχνες στην προσέγγιση αλλά και τη βίωση της μουσειακής πραγματικότητας. Για το σύγχρονο μουσείο συναντώνται οι εκπαιδευτικές παράμετροι της εμπειρίας αλλά και της δημιουργικής έκφρασης και αυτοπραγμάτωσης ενώ αποσκοπούν στην ενδυνάμωση της ενεργούς συμβολής των ατόμων ως συνδιαμορφωτές της ερμηνείας και της παραγωγής των νοημάτων στην επίτευξη του συμμετοχικού μουσείου (Andersen, 2007).

Μέσα από αυτές τις μεθόδους – προσεγγίσεις οι οποίες λειτουργούν θεραπευτικά για τα άτομα με ιδιαιτερότητες και συγκεκριμένα για τα άτομα με αυτισμό, το περιθωριοποιημένο άτομο μπορεί να αλληλεπιδρά με την τέχνη, να δέχεται ερεθίσματα και να συμβάλλει ενεργά στο συμμετοχικό μουσείο, κάτι που όχι μόνο θα ενισχύσει την αυτοπεποίθησή του αλλά θα τον προάγει στην καλλιέργεια των επικοινωνιακών και κοινωνικών του δεξιοτήτων ώστε η απομόνωση να μην είναι δεδομένη (Alexander, 2017).

Οι πληροφορίες οι οποίες συγκεντρώνονται από τους επισκέπτες με αυτισμό, μένουν στον εγκέφαλο και αποθηκεύονται εκεί. Τα δεδομένα που προσλαμβάνει ένας επισκέπτης κατά τη διάρκεια μιας επίσκεψης σε μουσεία δε μπορούμε να πούμε ότι είναι απλά γνώσεις αλλά δημιουργούν και έναν “πραγματολογικό χάρτη” με την έννοια ότι η νέα γνώση, δηλαδή η νέα πληροφορία λαμβάνει χώρο μέσα σε ένα συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο και συνυφαίνεται με

την ήδη υπάρχουσα γνώση (μεταγνώση). Η επίσκεψη στο μουσείο αντιπροσωπεύει μια πληθώρα εμπειριών και βιωμάτων και όχι να μοναδικό γεγονός ή φαινόμενο. Η οποιαδήποτε πληροφορία προσκτάται κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του μουσείου και ενδέχεται να περιλαμβάνει κοινωνικές, συναφείς, γνωστικές αλλά και αισθητηριακές συσχετίσεις (Baldino, 2012). Πρόκειται για συσχετίσεις οι οποίες ενοποιούνται με τη μνήμη συνολικά με φυσικό επακόλουθο ότι η οπτική αυτών των βιωμάτων δύναται να διευκολύνει την ανάκληση όλης της εμπειρίας. Με αυτόν τον τρόπο διαπιστώνεται ότι τα μουσεία αποτελούν μια πηγή πνευματικής διέγερσης με ψυχαγωγικό ρόλο και χαρακτήρα αλλά και αποδόμηση κοινωνικής απομόνωσης σταδιακά. Οι εκθεσιακοί χώροι, οι ορθώς τοποθετημένες δευτερεύουσες συλλογές, οι ξεναγήσεις και οι εκθέσεις, όπως και οι επισκέψεις από τα σχολεία, τα μαθήματα κατάρτισης των διδασκόντων, οι εικονογραφημένες διαλέξεις και οι κινηματογραφικές εκδρομές αλλά και οι δημοσιεύσεις αποτελούν τις κύριες εκπαιδευτικές δραστηριότητες ενός μουσείου (Clark, 2016).

Οι κατευθυντήριες γραμμές της φιλοσοφίας των νέων μουσείων οδεύουν σε ένα πολυδιάστατο εκπαιδευτικό αλλά και κοινωνικό ρόλο τον οποίο καλούνται να παίξουν τα σύγχρονα μουσεία μέσα στο πνεύμα του εκδημοκρατισμού. Πολλά μουσεία σε ολόκληρο τον κόσμο προβαίνουν σε αναθεωρήσεις αλλά και εμπλουτισμούς του κοινωνικού και παιδευτικού τους ρόλου μέσα από την άσκηση της πολιτιστικής αλλά και εκπαιδευτικής πολιτικής, που στοχεύουν στον τρόπο με τον οποίο εκτίθενται τα μουσειακά αντικείμενα καθώς επίσης και στη δημιουργία αλλά και εφαρμογή του εκπαιδευτικού τύπου των προγραμμάτων για την κοινωνία εν γένει. Ουσιαστικά δηλαδή τα μουσεία αποτελούν χώρους που έχουν την ικανότητα να πραγματοποιήσουν τη δια βίου αγωγή και εκπαίδευση και επιχειρούν ενέργειες για την προσέγγιση των διαφόρων κοινωνικών φορέων και ομάδων. Επομένως είναι ζωτικής σημασίας τα βιώματα των επισκεπτών εφόσον δεν συνεχίζει να είναι μονοσήμαντη γιατί προσδιορίζεται όχι μόνο από το προσωπικό, αλλά και από το κοινωνικό και το φυσικό πλαίσιο αναφοράς (Coffey, 2018).

Η μουσειακή εκπαίδευση (museum education) είναι δυνατό να την κατανοήσει κανείς με βάση δύο γνώμονες. Ο πρώτος παράγοντας είναι εκλαμβάνει την έννοια του μουσείου σαν έναν οργανισμό ο οποίος έχει έναν αναγνωρισμένο εκπαιδευτικό ρόλο. Ο δεύτερος παράγοντας είναι ότι τη μουσειακή εκπαίδευση τη συνιστούν οι οργανωμένες εκπαιδευτικές δραστηριότητες τις οποίες διέπουν κάποιοι συγκεκριμένοι μαθησιακοί στόχοι με βάση τις ιδιαιτερότητες και τις ανάγκες των μαθητών που ανήκουν στο φάσμα του αυτισμού. Ανάμεσα σε αυτές τις δραστηριότητες συναντάται η συγκέντρωση των αντικειμένων, ο προσεκτικός σχεδιασμός και εννοείται η οργάνωση των εκθέσεων αλλά και των ειδικότερων εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων οι οποίες αφορούν τόσο παιδιά όσο και ενήλικες (Adams, 2012).

Το άνοιγμα του σχολείου στην κοινωνία, τα σχολεία αλλά και τους άλλους εκπαιδευτικούς φορείς όπως επίσης και το σύγχρονο ενδιαφέρον του κοινού αναφορικά με τα μουσεία και τους πολιτισμικούς χώρους, συνεπάγονται τον στοχασμό και τον διάλογο αναφορικά με το ενδεχόμενο σύνδεσης των επιστημονικών αναζητήσεων της μουσειολογίας με την παιδαγωγική. Μέσα από

πολλούς και ποικίλους τρόπους προέκυψε ένας νέος επιστημονικός κλάδος , που λέγεται μουσειοπαιδαγωγική και έχει ως αντικείμενο την επιστημονική διερεύνηση των παιδαγωγικών αλλά και μουσειολογικών αρχών και όρων οι οποίοι είναι διάχυτοι τόσο στην πολιτιστική αλλά και στην εκπαιδευτική πολιτική την οποία έχουν τα μουσεία και προσδιορίζουν τα πλαίσια τόσο για τον σχεδιασμό, αλλά και την εφαρμογή αλλά και την αξιολόγηση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων τα οποία έχουν ως απώτερο σκοπό την ανάπτυξη των ικανοτήτων των ατόμων αναφορικά με τις δεξιότητες πολυσύνθετης δημιουργικής αξιοποίησης του υλικού πολιτισμού ευρύτερα και πιο συγκεκριμένα των μουσείων (Christensen, 2018).

Αξίζει να σημειωθεί ότι η μουσειοπαιδαγωγική χρειάζεται να αναλάβει έναν διαμεσολαβητικό ρόλο ανάμεσα στα μουσεία και στους επισκέπτες , τις γνώσεις, τα βιώματα , τις αντιλήψεις και τα ενδιαφέροντα των διαφορετικών ομάδων κοινού. Προκειμένου να οργανωθούν επιτυχώς κάποια εκπαιδευτικά προγράμματα , αναγκαίος όρος είναι η ενασχόληση μουσειοπαιδαγωγικής με την κάθε διαφορετική ομάδα , αλλά και με τα ενδιαφέροντά της, τις εμπειρίες, τις γνώσεις, τις αντιλήψεις αλλά και με βάση πάντα τις ανάγκες και ιδιαιτερότητες (Βογινδρούκας, 2017).

Ο πολίτης σήμερα μπορεί να έχει ένα μεγάλο φάσμα από δεξιότητες, τόσο γνωστικές όσο και συναισθηματικές, στην ανάπτυξη των οποίων τα μουσεία έχουν τη δυνατότητα να προσφέρουν σε πολύ σημαντικό βαθμό μέσα από την αξιοποίηση των μεθόδων που εφαρμόζονται στην επιστήμη της Παιδαγωγικής. Οι ξεναγήσεις, αλλά και τα εκπαιδευτικά προγράμματα , ο προσεκτικός σχεδιασμός των εκθέσεων εκπαιδευτικού χαρακτήρα, η επιμόρφωση των διδασκόντων, τα εργαστήρια δημιουργικής απασχόλησης, οι θεματικοί οδηγοί , τα φυλλάδια για τους επισκέπτες , το δανειστικό υλικό, οι ημερίδες και τα συνέδρια, η διοργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων αλλά και οι διαγωνισμοί που αφορούν έργα σε κάποιο εργαστήριο ή σε κάποιο εκπαιδευτικό πρόγραμμα είναι κάποιοι βασικοί τρόποι επικοινωνίας που έχει το μουσείο για να επικοινωνεί με το κοινό του. Πέρα από αυτά είναι η συνεργασία με άλλα μουσεία και οι κοινές τους δράσεις, η ιστοσελίδα που θα περιέχει τις εκπαιδευτικές δράσεις αλλά και οι δραστηριότητες οι οποίες θα πραγματοποιούνται συνεργαστικά με τους φορείς της τοπικής κοινωνίας (Darewitch, 2018).

Παρά το γεγονός ότι οι επισκέπτες με αυτισμό είναι μια ιδιαίτερα ευάλωτη ομάδα, τα μουσεία έχουν τη δυνατότητα να συμβάλλουν στην κοινωνική ένταξη και αρμονική ενσωμάτωση μέσα από εξειδικευμένα προγράμματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ : ΑΥΤΙΣΜΟΣ

2.1 Εννοιολογικές προσεγγίσεις

Η ετυμολογική προέλευση του όρου αυτισμός στηρίζεται στην ελληνική λέξη “εαυτός” και σημαίνει στροφή προς τον εαυτό μου. Αρχικά χρησιμοποιήθηκε από τον Ελβετό ψυχίατρο Eugen Bleuler το 1911 προκειμένου να χαρακτηρίσει κάποια άτομα με συμπεριφορές που θύμιζαν σχιζοφρένεια και δρούσαν σα να βρίσκονται εκτός πραγματικότητας. Ακόμη δύο ψυχίατροι οι οποίοι χρησιμοποίησαν αυτόν τον όρο ήταν οι Leo Kanner (1943) και ο Has Asperger (1944) οι οποίοι περιέγραψαν μεμονωμένα κάποιες περιπτώσεις παιδιών τα οποία να μην είχαν χάσει την επαφή με την πραγματικότητα, ωστόσο δεν έδειχναν συμπεριφορές που να θυμίζουν σχιζοφρένεια (Falik, 2018). Ο αυτισμός ανήκει στην κατηγορία των διάχυτων αναπτυξιακών διαταραχών . Οι διαταραχές αυτές έχουν ως βασικό τους γνώρισμα τις σημαντικές δυσκολίες και ελλείψεις σε αρκετούς τομείς της ανάπτυξης ταυτόχρονα και λόγω αυτού λέγονται διάχυτες. Στην κατηγορία με τις διάχυτες αναπτυξιακές διαταραχές ανιχνεύονται, εκτός από τον αυτισμό φυσικά, και η διαταραχή Asperger , η διαταραχή Rett, όπως επίσης και η παιδική αποδιοργανωτική διαταραχή αλλά και η διαχυτική αναπτυξιακή διαταραχή στην οποία δε μπορεί να αποδοθεί κάποιος άλλος εννοιολογικός προσδιορισμός. Η διαταραχή Asperger αφορά τα παιδιά εκείνα τα οποία δεν εμφανίζουν συμπτώματα ίδια με αυτά των παιδιών με αυτισμό, αλλά έχουν σημαντικές αδυναμίες στη γλωσσική τους ανάπτυξη (Ferrari, 2015).

Το σύνδρομο Asperger αποτελεί μια διαταραχή η οποία ασκεί μεγάλη επιρροή στην αντίληψη του ατόμου για τον κόσμο, τον τρόπο με τον οποίο επεξεργάζονται τις πληροφορίες αλλά και τον τρόπο

με τον οποίο χρησιμοποιεί τους επικοινωνιακούς κώδικες με τα άλλα άτομα. Παρά τις ομοιότητές του με τον κλασικό και συνήθω αυτισμό που οι περισσότεροι γνωρίζουν, τα άτομα με Άσπεργκερ έρχονται αντιμέτωπα με όχι τόσο αρκετές δυσκολίες στη λεκτική επικοινωνία και είθισται να έχουν μέση ή υψηλή νοημοσύνη. Δεν έρχονται αντιμέτωπα με μαθησιακές δυσκολίες οι οποίες είναι άρρηκτα συνυφασμένες με τον αυτισμό, όμως πιθανολογείται η ενδεχόμενη έκφραση μαθησιακών δυσκολιών και ειδικών εκπαιδευτικών αναγκών, όπως για παράδειγμα η δυσλεξία, η δυσπραξία ή η διαταραχή της ελλειμματικής προσοχής και υπερκινητικότητα, η ΔΕΠ-Υ. Η ανεξαρτητοποίηση των ατόμων αυτών με Άσπεργκερ μπορεί να πραγματοποιηθεί με το υποστηρικτικό πλαίσιο όπου βελτιώνεται η συμπεριφορά του ατόμου σε προσωπικό, μαθησιακό και κοινωνικό επίπεδο, δηλαδή με την παράλληλη στήριξη όχι μόνο στην σχολική τάξη αλλά και στα διαλείμματα (Flippin, 2020).

Αξίζει να σημειωθεί ότι με βάση το Autism society of America το 2017, η Αμερικανική Ψυχιατρική Ένωση το 1994 προέβη στον διαχωρισμό του Asperger από τον αυτισμό ως μια διαίτερη και εντελώς ξεχωριστή διαταραχή, ενώ το 2013 το διαγνωστικό κριτήριο DSM- V έβαλε κάτω από την ομπρέλα του φάσματος του αυτισμού την αυτιστική διαταραχή Asperger αλλά και άλλες διάχυτες αναπτυξιακές διαταραχές. Αυτό σημαίνει ότι το Asperger συναντάται κυρίως στα αγόρια βάσει επιστημονικών μελετών και ερευνητικών δραστηριοτήτων και το οποίο μπορεί εύκολα να διαγνωσθεί από την ηλικία των 3 ετών καθώς βρίσκονται αντιμέτωπα με προβλήματα στην σύναψη των κοινωνικών τους σχέσεων αλλά και όταν λαβάνουν χώρα απροσδόκητες αλλαγές στο περιβάλλον τους. Τα δεδομένα αυτά τα οποία έχουν καταγραφεί από επιδημιολογικές μελέτες επσημαίνουν ότι η διαταραχή αυτή εμφανίζεται κατά προσέγγιση σε ποσοστό περίπου 3 στα 10.000 παιδιά στο γενικό πληθυσμό εν αντιθέσει με τον αυτισμό ο οποίος εμφανίζεται ως 10 παιδιά στα 10.000 παιδιά (Γκαζή, 2013).

Η διαταραχή Rett αφορά τα παιδιά εκείνα τα οποία εμφανίζουν σημαντικές δυσκολίες μετά από μικρή χρονική περίοδο ομαλής ανάπτυξης. Η παιδική αποδιοργανωτική διαταραχή αφορά τα παιδιά τα οποία παρουσιάζουν μια π[αλινδρόμηση σε συνολικό επίπεδο σε αρκετούς αναπτυξιακούς τομείς μετά από ένα μικρό χρονικό διάστημα ομαλής ανάπτυξης. Η διάχυτη αναπτυξιακή διαταραχή η οποία δε μπορεί να προσδιοριστεί με διαφορετικό τρόπο αφορά τα παιδιά εκείνα τα οποία εμφανίζουν σημαντικές δυσκολίες στην ανάπτυξή τους και παράλληλα δε πληρούν κάποια από αυτά τα κριτήρια που ήδη αναφέρθηκαν παραπάνω και που ισχύουν στις κατηγορίες που ακολουθούν (Baldino, 2012).

Στην ελληνική αλλά και διεθνή βιβλιογραφία συναντώνται δύο τρόποι με τους οποίους εκδηλώνεται ο αυτισμός. Ο πρώτος παιδικός αυτισμός είναι ουσιαστικά η τυπική μορφή. Το βρέφος είναι εξαιρετικά ήσυχο, δεν κλαίει, δεν ανταποκρίνεται στα ερεθίσματα και ο δεύτερος ξεκινάει από την ηλικία των 3 ετών περίπου μετά από μια περίοδο φυσιολογικής ανάπτυξης. Το

παιδί δεν αναπτύσσει επικοινωνιακές δεξιότητες και απομονώνεται στον εαυτό του (Clark, 2016).

Όσον αφορά τη διάγνωση, αξίζει να σημειωθεί ότι έχουν προκύψει διάφορες αλλαγές στα κριτήρια για τις διάχυτες αναπτυξιακές διαταραχές κι αυτές οι αλλαγές περιέχουν τον αφανισμό της έννοιας της διάχυτης αναπτυξιακής διαταραχής αλλά και των πέντε υποτύπων του αυτιστικού φάσματος. Επίσης οι αλλαγές σχετίζονται με την δημιουργία μιας καινούριας και διαγνωστικής κατηγορίας των διάχυτων αναπτυξιακών διαταραχών που προσαρμόζονται στο κλινικό προφίλ του ατόμου μέσα από την είσοδο των κλινικών συμπτωμάτων του αυτισμού αλλά και των χαρακτηριστικών συμπτωμάτων που προσδιορίζουν την έννοια του αυτιστικού φάσματος. Αλλάζουν επίσης τα τρία κριτήρια πεδίου που περιείχαν την κοινωνική αμοιβαιότητα, τις επικοινωνιακές δεξιότητες αλλά και τις συμπεριφορές του ατόμου με αυτισμό που επαναλαμβάνονταν , σε δύο κριτήρια τα οποία αποτελούνταν από την κοινωνική επικοινωνία αλλά και αλληλεπίδραση καθώς επίσης και τις στερεοτυπικές συμπεριφορές. Αλλαγές σημειώθηκαν και με τη συμπερίληψη των αισθητηριακών συμπτωμάτων η οποία γίνεται στις στερεοτυπικές συμπεριφορές των διαγνωστικών κριτηρίων αλλά και αλλαγές σε όλες τις ηλικιακές ομάδες (Μάγκλαρης, 2011).

Όσον αφορά τα συμπτώματα και τα γνωρίσματα του αυτισμού, η ανάγκη για μια σαφή διάγνωση της διαταραχής όπως είναι η πίεση για τα προγράμματα πρόληψης και θεραπείας, παρακίνησαν τους ειδικούς στο να καθορίσουν και να ταξινομήσουν τα βασικά γνωρίσματα της διαταραχής. Επομένως διαμορφώθηκαν κάποια διαγνωστικά συστήματα μέσα στα οποία αναγράφονται τα γνωρίσματα τα οποία κρίνονται απαραίτητα αλλά και ικανοποιητικά για να είναι εφικτή η διάγνωση. Όπως όλες οι διαταραχές , έτσι και στο φάσμα του αυτισμού συναντώνται κάποια βασικά γνωρίσματα τα οποία χρειάζεται να διαφανούν με ευκρινή τρόπο στο άτομο για να γίνει η διάγνωση παρά το γεγονός ότι υπάρχουν γνωρίσματα που δε παρουσιάζει το άτομο. Άρα διαπιστώνεται ότι τα βασικά γνωρίσματα είναι επαρκή για την πραγματοποίηση της διάγνωσης αλλά και για τη διαφοροποίηση της διαταραχής από τις λοιπές καταστάσεις. Μια πρώτιστη προσπάθεια να ταξινομήσει τα γνωρίσματα του αυτισμού επιχείρησε ο Kanner ο οποίος προέβη στα βασικά γνωρίσματα συμπεριφοράς ως εξής : αποδυναμωμένη κοινωνικότητα, αδυναμία χρήσης προφορικού λόγου, ιδιόρρυθμη χρήση των αντικειμένων, καλό γνωστικό δυναμικό, αποκλίνουσα γλωσσική ανάπτυξη, άρνηση στην αλλαγή και αδυναμίες προσαρμογής στα νέα περιβάλλοντα (Coffey, 2018).

2.2 Χαρακτηριστικά γνωρίσματα της διαταραχής

Η ερευνητική δραστηριότητα αλλά και η καθημερινή κλινική πράξη προβάλλουν ότι η διαταραχή στον τομέα της ανάπτυξης της κοινωνικότητας είναι ένα πρωτεύον γνώρισμα του αυτισμού. Τα αρνητικά φυσικά επακόλουθα της διαταραγμένης ικανότητας στο κομμάτι των κοινωνικών δεξιοτήτων, της αλληλεπίδρασης αλλά και της σύναψης των διαπροσωπικών σχέσεων διέπουν με τρόπο που το άτομο επεξεργάζεται τα ερεθίσματα και αντιλαμβάνεται τον κόσμο με έναν δικό του διαφορετικό τρόπο. Είναι μια διαταραχή η οποία ουσιαστικά είναι καθορισμένη βιολογικά. Πρόκειται δηλαδή για αδυναμίες οι οποίες προκαλούνται από την αδυναμία βιολογικού προγραμματισμού που κρίνεται απαραίτητος για την ανάπτυξη της δεξιότητας της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και των διαπροσωπικών σχέσεων. Μέσα από αυτή τη διαταραχή, το άτομο αντιλαμβάνεται τον κόσμο και μαθαίνει να είναι μέλος των κοινωνικών ομάδων στο οικογενειακό, σχολικό και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον.

Τα άτομα με αυτισμό αντιμετωπίζουν δυσκολίες στο να κατανοήσουν τον μη προφορικό λόγο και τη μη λεκτική επικοινωνία με τη μορφή των μορφασμών του προσώπου, της βλεμματικής επαφής αλλά και των κινήσεων λόγω της διαταραχής που βρίσκεται στη διαισθητική οδό και που συνεπάγεται την προσωπική εξέλιξη και την κοινωνική κατανόηση. Εξαιτίας των αδυναμιών τα άτομα αυτά δεν έχουν την ικανότητα να αποκτήσουν πιο λεπτές δεξιότητες όπως και να κατανοήσουν τις σκέψεις των άλλων, τις πεποιθήσεις και τα συναισθήματά τους με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην επικοινωνία. Όταν υπάρχει ανάπτυξη του λόγου πέρα από την διαταραχή στην κατανόηση των κοινωνικών συνθημάτων, συναντώνται και κάποιες πολύ χαρακτηριστικές σημασιολογικές και πραγματολογικές διαταραχές που έχουν αρνητική απήχηση στον προφορικό λόγο και στην επικοινωνία. Ενώ η ομιλία φαίνεται φυσιολογική σε επιφανειακό επίπεδο, ουσιαστικά είναι σχολαστική ή αδύναμη αναφορικά με τις αναγκαίες πληροφορίες προς τον συνομιλητή (Κωνστανταρέας, 2015).

Στα χαρακτηριστικά του αυτιστικού φάσματος συγκαταλέγεται η αδυναμία όσων έχουν αυτισμό να κατανοήσουν το σύνολο όπως και η τάση επικέντρωσης της προσοχής τους στα μέρη του συνόλου, της αντίστασης στις αλλαγές αλλά και στα στερεοτυπικά ενδιαφέροντα. Είτε δηλαδή πρόκειται για μια κατάσταση είτε ένα συμβάν είτε πρόταση δεν εκλαμβάνονται ως ολοκληρωμένα αν τα συντελούν τα ίδια ακριβώς δεδομένα που είχαν παρουσιαστεί και την πρώτη φορά και τα αντιμετωπίσει το παιδί. Συναντάται βέβαια και ο αυτισμός υψηλής λειτουργικότητας όπου παρά το γεγονός ότι η πρόσληψη των ερεθισμάτων γίνεται με φυσιολογικό τρόπο, συναντάται απόκλιση στην επεξεργασία σε κεντρικό επίπεδο λόγω των ανωμαλιών στην κατανόηση αλλά και λόγω των δυσκολιών στην κοινωνική κατανόηση. Επομένως από το άτομο απουσιάζει η ικανότητα να δώσει κάποια νοήματα σε αυτά που αντιλαμβάνεται. Παραβλέπεται δηλαδή η εξέλιξη της φαντασίας, δηλαδή το να αποδίδεται κάποιο νόημα σε ένα αντιληπτικό ερέθισμα) αλλά και περιορίζεται η

συμβολική λειτουργία. Ουσιαστικά το άτομο το οποίο χειρίζεται τα αντικείμενα και το περιβάλλον το οποίο εστιάζει στα αντιληπτικά ερεθίσματα και στις φυσικές τους ιδιότητες, όχι δηλαδή στις ιδιότητες εκείνες οι οποίες είναι λειτουργικές, συναισθηματικές και κοινωνικές (Μάγκλαρη, 2011).

Όταν συναντάται αυτισμός βαριάς μορφής, ο βαθμός στον οποίο κεντρίζουν το ενδιαφέρον ακι την προσοχή του ατόμου είναι η φωτεινότητα, η κίνηση και ο θόρυβος που καθορίζει την ενασχόληση με τα αντικείμενα. Τα άτομα αυτά τα οποία συναντούν δυσκολίες στη χρήση συμβόλων με εναλλακτικούς τρόπους, φαίνεται να παρατηρούνται σημαντικά στοιχεία όπως συμβολικά διαταραγμένο συμβολικό παιχνίδι αλλά και φτωχή φαντασία και δημιουργικότητα (Μπούνια, 2018).

2.3 Αιτιολογικοί παράγοντες του αυτισμού

Ο αυτισμός ουσιαστικά αποτελεί μια διαταραχή του εγκεφάλου όπου ο εγκέφαλος δεν επεξεργάζεται με τρόπο φυσιολογικό τα ερεθίσματα τα οποία δέχεται από το περιβάλλον του. Η αιτιολογία είναι πολυπαραγοντική. Μια συγκεκριμένη αιτία μέχρι και σήμερα δεν υπάρχει οπότε και είναι δύσκολο να προσδιοριστεί καθώς έρευνες και μελέτες δεν έχουν καταλήξει ακόμη σε έγκαιρα και αξιόπιστα πορίσματα. Η επιστήμη έχει δείξει ότι υπάρχουν κάποιες νευρολογικές δυσλειτουργίες στον τρόπο επεξεργασίας των πληροφοριών από το περιβάλλον. Το νευρολογικό πρόβλημα συναντάται στα τμήματα εκείνα του εγκεφάλου τα οποία είναι υπεύθυνα για την επεξεργασία της γλώσσας αλλά και των πληροφοριών που παρέχουν οι αισθήσεις. Πιθανολογείται ότι υπάρχει κάποια δυσαναλογία σε κάποιες νευροχημικές ουσίες στον εγκέφαλο. Όσες μελέτες έχουν γίνει, έχουν εστιάσει στις οικογένειες των ατόμων με αυτισμό και έχει διαπιστωθεί ότι οι γενετικοί παράγοντες είναι πρώτιστης σημασίας αναφορικά με τα αίτια εφόσον η συχνότητα με την οποία εκδηλώνεται ο αυτισμός σε αδέλφια παιδιών με αυτισμό κατά προσέγγιση είναι το 3%. Ακόμη δηλαδή συναντάται συσχέτιση του αυτισμού με χρωμοσωμικές ανωμαλίες (Μπούνιας, 2018). Επιπρόσθετα χαρακτηριστικό του αυτισμού είναι η ηχολαλία, δηλαδή η ακριβής επανάληψη των ήχων, λέξεων και φράσεων και είθισται οι φράσεις που επαναλαμβάνονται να χρησιμοποιούνται με τελείως άστοχο τρόπο, κάτι το οποίο φαίνεται να καταλαμβάνουν εις βάθος το

θεματικό τους περιεχόμενο και έχουν επίγνωση του περιβάλλοντος αλλά συνάμα παρατηρείται και δυσκολία για την αυθόρμητη έκφραση του λόγου. Τα άτομα που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού, εκφράζουν την ιδιαίτερη επιλογή τους για τα αντικείμενα και αφοσιώνονται με ζήλο στο να τα περιεργάζονται πολύ σχολαστικά. Μια πιθανή αλλαγή στη θέση όπου έχουν συνηθίσει ή μια αλλαγή στο περιβάλλον τους, είναι κάτι το οποίο συνεπάγεται το συναισθηματικό στρες του ατόμου και τον αποπροσανατολισμό του από τα συνθισμένα και την καθημερινή του ρουτίνα. Τα άτομα με αυτισμό νιώθουν συναισθηματική ασφάλεια μέσα από την καθημερινή τους ρουτίνα και θέλουν ακρίβεια στην ώρα όταν ξεκινούν κάποια δραστηριότητά τους. Σε περίπτωση αλλαγής του προγράμματός τους στο μαθησιακό ή σχολικό περιβάλλον ή μέσα στην οικία του που είναι και ο πιο οικείος χώρος για αυτά, αναστατώνονται και πολλές φορές επέρχεται κρίση πανικού (Καλύβα, 2015).

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό γνώρισμα είναι οι στερεοτυπίες των κινήσεων όπου η διαρκής επανάληψη των κινήσεων των χεριών αλλά και των δακτύλων πολλές φορές μπροστά στο πρόσωπό τους όπου εστιάζουν το βλέμμα τους σε αυτές τις κινήσεις των δακτύλων, εκλαμβάνεται ως στερεοτυπική κίνηση. Είθισται το φαινόμενο των κύκλων γύρω από τον εαυτό του αλλά και η αιώρηση του σώματος μπρος και πίσω πολλές φορές με άναρθρους ήχους και κραυγές. Οι μορφασμοί του προσώπου χωρίς να έχουν κάποιο ερέθισμα από το περιβάλλον όπως και στην πρώτη παιδική ηλικία το περπάτημα στις μύτες των ποδιών δείχνει κάποια σημάδια αυτισμού. Όταν τα άτομα με αυτισμό νιώθουν άβολα ή κάποια αμηχανία, άγχος ή υπέρμετρο θαυμασμό ή μεγάλη χαρά, τότε έχουν την φυσική προδιάθεση να εκδηλώνουν στερεοτυπικές συμπεριφορές (Νότας, 2016).

Αναφορικά με τη νοητική τους ανάπτυξη, λόγω των διαταραχών της ομιλίας είναι δύσκολο να προσδιοριστούν οι νοητικές ικανότητες των παιδιών με αυτισμό. Τα πιο πολλά παιδιά έχουν μειωμένες νοητικές ικανότητες, ενώ παράλληλα δεν υπάρχει η συμβολική σκέψη. Παρά το γεγονός ότι αυτά τα ιδιαίτερα γνωρίσματα είναι εμφανή και έντονα, κάποια παιδιά με αυτισμό εκφράζουν τα ιδιαίτερα ταλέντα τους και τις χαρισματικές φυσικές τους κίσεις σε κάποιο συγκεκριμένο είδος όπως για παράδειγμα στη μουσική. Όσον αφορά τη φαντασία, τα παιδιά με αυτισμό έχουν πολύ λίγα ενδιαφέροντα άρα και τα κίνητρα πρέπει να είναι πολύ προσεγμένα για να ελκύσουν την προσοχή τους, τουλάχιστον σε δραστηριότητες που λειτουργούν θεραπευτικά για την μαθησιακή και κοινωνική τους συμπεριφορά. Παράλληλα δίνουν μια εμμονική προσκόλληση σε αντικείμενα ανεξάρτητα από το γνωστικό τους πεδίο. Όπως επί παραδείγματι, κάποιο άτομο με αυτισμό μπορεί να έχει μια ιδιαίτερη προτίμηση στο να φτιάχνει παζλ και να αποκλείει κάθε άλλου είδους δραστηριότητα, όπως επίσης και ένα παιδί με αυτισμό μπορεί να δείξει υπέρμετρο ενδιαφέρον και προσκόλληση με κάποιο συγκεκριμένο άθλημα ή αθλητική δραστηριότητα που μπορεί αυτό να έχει

ως φυσική απόρροια τη γνώση αναρίθμητων πληροφοριών για αυτό. Αναφορικά με το παιχνίδι των παιδιών τα οποία έχουν διαγνωσθεί με αυτισμό, περιέχονται οι επαναληπτικές κινήσεις , ενώ συνάμα απουσιάζει ο συνδυασμός των αντικειμένων όπως επίσης και το συμβολικό παιχνίδι (Adams, 2012).

Αναφορικά με τις αισθητηριακές ιδιαιτερότητες, τα άτομα τα οποία έχουν διαγνωσθεί με αυτισμό, ενδεχομένως ενοχλούνται από τους εκκωφαντικούς θορύβους αλλά ακόμη κι όταν τα ακουστικά ερεθίσματα είναι σε φυσιολογική ένταση, τα εκλαμβάνουν ως εκκωφαντικά και αναστατώνονται. Δεν είναι λίγα τα παιδιά με αυτισμό τα οποία αντιλαμβάνονται άλλα ερεθίσματα χαμηλής συχνότητας αν και μάλλον δεν ανταποκρίνονται ή έχουν καθυστερημένη αντίδραση σε ακουστικά ερεθίσματα. Κάτι άλλο το οποίο αποτελεί ιδιαίτερο γνώρισμα του αυτισμού είναι ότι τα φωτεινά αντικείμενα επικεντρώνουν και ελκύουν σε μεγάλο βαθμό την προσοχή και το ενδιαφέρον των παιδιών, ενώ ως προς τα ερεθίσματα τα οποία προκύπτουν από την αφή, τη γεύση, τον πόνο και τη θερμοκρασία και επειδή τα ερεθίσματα των παιδιών με αυτισμό ποικίλλουν κατά περίπτωση, ποικίλλουν και οι αντιδράσεις τους στα όποια ερεθίσματα.

Ένα φιλικό άγγιγμα ή ένα φιλικό χτύπημα στην πλάτη μπορεί να αναστατώσει το παιδί με αυτισμό και να του επιφέρει σύγχυση, αναστάτωση, συναισθηματικό στρες και έντονη αμηχανία. Η αδιαφορία και η μη αντίδραση στον πόνο είναι επίσης ένα πολύ δυνατό ενδεχόμενο στα άτομα με αυτισμό. Οι συγκεκριμένες προτιμήσεις στο φαγητό είναι επίσης ένα πολύ δυνατό ενδεχόμενο να συμβεί. Προτιμήσεις που ανάγονται σε εμμονές. Ο συνδυασμός της προσοχής σε ερεθίσματα τα οποία προκύπτουν από διαφορετικό αισθητηριακό κανάλι, ενδέχεται να αποτελέσει μια από τις πιο βασικές δυσκολίες για τα άτομα με αυτισμό , όπως είναι για παράδειγμα το οπτικό και ακουστικό ερέθισμα ή το απτικό και οπτικό ερέθισμα και το παιδί να αντιδράσει ανάλογα και με βάση πάντα τις ιδιαιτερότητές του (Alexander, 2017).

Αναφορικά με τις νησίδες των δεξιοτήτων , θεωρούνται ιδιαιτέρως ανεπτυγμένες ικανότητες σε κάποια συγκεκριμένα πράγματα , ανεξαρτήτως με την αντίληψη και το νοητικό επίπεδο του παιδιού με αυτισμό όπως λόγου χάρη οι μαθηματικές έννοιες, η χρήση των υπολογιστών και άλλα, οι οποίες λαμβάνουν τον ρόλο της ρουτίνας στην καθημερινή του ζωή και δράση. Τα παιδιά αυτά έχουν ανεπτυγμένη ικανότητα στην αναγνώριση των ακουστικών μοτίβων παρά την έλλειψη της μουσικής παιδείας (Andersen, 2007).

Αναφορικά με τους νευροψυχολογικούς παράγοντες , επισημαίνεται ότι η φύση των αδυναμιών βασίζεται σε εγκεφαλική δυσλειτουργία η οποία περιλαμβάνει πολλές περιοχές του εγκεφάλου και όχι μόνο μία. Συναντώνται δομικές ανωμαλίες στην παρεγκεφαλίτιδα των ατόμων που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού , ενώ κάποιες άλλες ανωμαλίες στον κροταφικό λοβό και στον

υπερμεσολάβιο έλικα. Με βάση κάποιες νευροχημικές έρευνες συναντώνται και κάποια αυξημένα επίπεδα σεροτονίνης στα άτομα με αυτισμό και ενίοτε υπάρχει πιθανότητα να εμπλέκονται και γενετικοί παράγοντες. Οι γονείς δε γίνεται να λογίζονται ως υπεύθυνοι για το ότι το παιδί τους ανήκει στο φάσμα εφόσον συναντάται μια ομοφωνία μελετητών και ερευνητών ότι ο αυτισμός φαίνεται να προκαλείται από μια φυσική εγκεφαλική δυσκολία και δυσλειτουργία. Φυσικά όλα όσα αναφέρονται παραπάνω είναι εικασίες από επιστήμονες εφόσον δεν υπάρχει επιστημονική τεκμηρίωση για τα πραγματικά αίτια του αυτισμού.

Αναφορικά με τους κοινωνικούς τύπους του αυτισμού, σημειώνεται ότι οι Wing & Gould (1979) ομαδοποίησαν και χώρισαν σε ομάδες τα άτομα με αυτισμό σε τέσσερις κοινωνικούς τύπους (Clark, 2016).

Ο πρώτος κοινωνικός τύπος περιγράφει το άτομο εκείνο το οποίο περιθωροποιείται και εκφράζει την αντίδρασή του σε να μην συμβαίνει τίποτα γύρω του και επικεντρώνεται μόνο σε αυτό που έχει μπροστά του, μόνο σε αυτό που τον ενδιαφέρει. Δείχνει μεγάλη άγνοια αλλά ακι αδιαφορία για τη βλεμματική αλλά και τη σωματική επαφή, τον διάλογο αλλά και για να εκφράσει τα συναισθήματά του δείχνει να αδιαφορεί εντελώς. Επίσης δε μπορεί να διαχειριστεί τις αλλαγές που σημειώνονται στο περιβάλλον του ούτε κατά την αλληλεπίδρασή του με αυτό. Νιώθει την ανάγκη να απασχολείται με παιχνίδια με σωματική επαφή και εκτελεί αρκετές στερεοτυπικές κινήσεις.

Ο δεύτερος κοινωνικός τύπος περιγράφει το άτομο με αυτισμό που ενώ δεν έχει καμία πρόθεση να συνάψει κοινωνικές σχέσεις, δέχεται την κοινωνική αλληλεπίδραση και έχει βλεμματική επαφή. Όταν δηλαδή παίζουν ένα παιχνίδι, δείχνει να ακολουθεί τους κανόνες του παιχνιδιού και να συνεργάζεται σχετικά εύκολα και δημιουργικά. Κάποιες πιθανές αλλαγές στο περιβάλλον ή στο πρόγραμμά του, του επιφέρουν σύγχυση και πολλές φορές αντιδράει με άναρθρες κραυγές ή πετάρισμα των χεριών. Έτσι, βάλλεται από ένα ικανοποιητικό επίπεδο γνωστικών ικανοτήτων και στο τέλος ηχολαλεί.

Ο τρίτος τύπος αναφέρεται κυρίως σε άτομα με υψηλό δείκτη νοημοσύνης και αλλά και ικανοποιητική προφορική ομιλία. Τα άτομα εκείνα τα οποία ανήκουν σε αυτόν τον συγκεκριμένο τύπο και κυρίως πολύ ευγενικά, και θέλουν και επιδιώκουν να έχουν μια θετική συμπεριφορά τηρώντας κάποιους κανόνες. Δυσκολεύονται πολύ να κατανοήσουν τις σκέψεις αλλά ακι τα συναισθήματα των άλλων ανθρώπων (Darewych, 2018).

2.4 Εκπαιδευτική και θεραπευτική αντιμετώπιση

Με βάση τα πρόσφατα δεδομένα δεν υπάρχει κάποια γνωστή θεραπεία για τα άτομα που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού . Όμως την τελευταία δεκαετία παρατηρήθηκε μεγάλη πρόοδος και κατανόηση αναφορικά με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτών των ατόμων αλλά ακι των γνωστικών τους αποκλίσεων. Κάτι το οποίο είχε ως φυσικό επακόλουθο τις παρεμβατικές ενέργειες οι οποίες προάγουν την εξέλιξη, την ανεξαρτησία αλλά και την ποιότητα ζωής του ατόμου που βρίσκεται στο φάσμα αλλά και της οικογένειάς του. Κοινή παραδοχή αποτελεί το γεγονός ότι η οργάνωση του περιβάλλοντος αλλά και των ερεθισμάτων με βάση τις ανάγκες του ατόμου διευκολύνει το άτομο να κατανοήσει πιο εύκολα και καλύτερα τον εαυτό του και τους άλλους , βελτιώνοντας την ακαδημαϊκή πρόοδο και λαττώνοντας σε σημαντικό βαθμό το στρες , προλαμβάνει συναισθηματικές δυσκολίες και προβλήματα συμπεριφοράς και συνάμα προωθεί την αυτονομία του ατόμου (Dodd, 2019). Αποδοτικές παρεμβατικές ενέργειες είναι η ειδική εκπαίδευση του ατόμου, η εκπαίδευση της οικογένειας καθώς επίσης και η φαρμακευτική αγωγή όταν φυσικά αυτή κρίνεται αναγκαία. Ο αυτισμός αποτελεί τον βασικό εκπρόσωπο των διάχυτων αναπτυξιακών διαταραχών. Ουσιαστικά σχετίζεται με σημαντικές νευροψυχιατρικές όπως είπαμε καταστάσεις οι οποίες αποδίδονται σε δυσλειτουργία του εγκεφάλου και είναι εφ'όρου ζωής. Συτό σημαίνει ότι τα άτομα εκείνα τα οποία παρουσιάζουν δυσκολίες στο να κατανοήσουν με σωστό τρόπο τα όσα συμβαίνουν στο περιβάλλον τους και για αυτό το λόγο έρχονται αντιμέτωποι με προβλήματα στη σύναψη διαπροσωπικών σχέσεων και στις κοινωνικές τους δεξιότητες, την επικοινωνία αλλά ακι τη σύνδεση της σκέψης με τη φαντασία όπως και με τα προβλήματα συμπεριφοράς με τα οποία έρχονται αντιμέτωποι. Οι αποκλίσεις σε αυτούς τους τομείς ασκούν έντονες επιδράσεις στην αντίληψη του ατόμου για τον εαυτό του αλλά και για τους άλλους , τη διδακτική πράξη και την οικειοποίηση της γνώσης , τη λειτουργικότητα αλλά ακι την προσαρμογή του στις δραστηριότητες της καθημερινής τους ζωής και δράσης (Flippin, 2020)

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι αρκετά δύσκολο να δοθεί ένας μονοσήμαντος ορισμός του αυτισμού, για τον λόγο ότι συναντώνται δυσκολίες στις πηγές από τις οποίες προέρχεται ο εννοιολογικός προσδιορισμός αυτής της αναπτυξιακής διαταραχής του αυτισμού, αλλά ακι στην πληθώρα των επαγγελματιών – ειδικών οι οποίοι συμμετέχουν ενεργά καθώς επίσης και στον τομέα των γονιών που έχουν παιδιά που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού. Από το πανεπιστήμιο Harvard δόθηκε ο εξής εννοιολογικός προσδιορισμός ότι “ο αυτισμός αποτελεί μια διαταραχή της πρώιμης παιδικής ηλικίας η οποία μπορεί να επιφέρει σημαντικές επιπτώσεις τόσο στην κοινωνική όσο και στην επικοινωνιακή ανάπτυξη. Για τον λόγο ότι οι αιτίες του αυτισμού ακόμη δεν έχουν προσδιοριστεί εννοιολογικά , δε μπορεί να αποτραπεί (πρόληψη) ή να “θεραπευτεί”. Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα και συμπτώματα του αυτισμού είναι ανόμοια ουσιαστικά αλλά

περιέχουν ελλείμματα και αδυναμίες στις κοινωνικές και επικοινωνιακές δεξιότητες ενώ παράλληλα παρατηρείται πάντα ελάχιστο ενδιαφέρον αλλά και συμπεριφορές που επαναλαμβάνονται” (Adams, 2012).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ : ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ : ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ

3.1 Οι αρχαιολογικοί και πολιτισμικοί χώροι

Οι πολιτισμικοί χώροι κρίνεται ωφέλιμο αλλά ακι αναγκαίο να είναι περιβάλλοντα τα οποία να δίνουν ερεθίσματα στους επισκέπτες αλλά και να έχουν κια πρόσβαση εύκολη και ίση για όλους τους επισκέπτες ανεξαιρέτως. Για αρκετούς ανθρώπους, το μουσείο αλλά ακι γενικά οι αρχαιολογικοί χώροι είναι μια τοποθεσία την οποία επισκέπτονται για να γνωρίσουν, να δουν και να θαυμάσουν κάποια εκθέματα (Christesen, 2018). Για κάποιους άλλους ανθρώπους είναι ένα μέρος όχι μόνο για την κατάκτηση της γνώσης και τη μάθηση, αλλά έχουν τη δυνατότητα να διερευνήσουν και να ανακαλύψουν νέα πράγματα που θα διεγείρουν τον θαυμασμό και την έκπληξή τους αλλά και θα προκαλέσουν συναισθήματα. Εκτός από τις αιτίες που μπορούν να επιφέρουν την προσοχή αλλά και το ενδιαφέρον για να επισκεφτεί κάποιος έναν αρχαιολογικό χώρο , οι επισκέπτες δεν είναι αναγκαίο να προβληματιστούν ιδιαίτερα με την ίδια την εμπειρία της επίσκεψης σε έναν αρχαιολογικό χώρο. Αυτό σημαίνει πως ένας τυπικός επισκέπτης ίσως να μην έχει αισθητηριακές δεσμεύσεις και να είναι ανοιχτός και ελεύθερος να θαυμάσει, να απορήσει, να ερευνήσει, να γνωρίσει και να ανακαλύψει. Κάτι άλλο που ενδέχεται να διαφοροποιήσει το βίωμα ενός αρχαιολογικού χώρου είναι το ατομικό του υπόβαθρο και η ιδιοσυγκρασία του, ο συλλογισμός του, οι πεποιθήσεις του αλλά και ο τρόπος με τον οποίο σκέφτεται. Μια πολύ ξεχωριστή ομάδα ο οποίοι είθισται να παραβλέπεται στις προβλέψεις για τα άτομα εκείνα με ιδιαιτερότητες, είναι τα άτομα που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού (Alexander, 2017).

3.2 Το Αμύκλαιο

Η ανασκαφή του Τσουντα στην Αγία Κυριακή κατά το έτος 1890, δε σηματοδότησε μόνο την αρχή της αρχαιολογικής έρευνας του Αμυκλαίου αλλά ακι το τέλος μιας μακράς αναζήτησης που έβριθε μυστηρίου, παρεξηγήσεων και μιας παραφιλολογίας που απομακρυνόταν όλο και περισσότερο η ιστορία του από την πραγματικότητα. Στη λόγια παράδοση η λέξη αυτή φυλάχθηκε, όμως απομακρύνθηκε αισθητά από το πρώτο της σημαινόμενο (Γκαζής, 2013). Συναντώνται κάποια κείμενα όπως αυτά στα μεσαιωνικά χρόνια όπου το όνομα Αμύκλες ή Αμύκλαιον δείχνει ότι ταυτίζεται από κάποιος με το Νίκλι της Αρκαδίας, στην αρχαία Τεγέα. Εκ των υστέρων, εμφανιζόταν σαν έδρα επισκοπής, περιφερόμενη από την Τεγέα στο Μουχλί και στην Τριπολιτσά. Ένας πολύ σπουδαίος σταθμός στην ιστορία του Αμύκλαιου ήταν ο Βρετανός στρατιωτικός και φυσιοδίφης William Martin Leake, ο οποίος στηρίχθηκε βασικά στην ιστορία των αρχαίων πηγών όπως ο Πολύβιος και ήταν ο πρώτος που υποστήριξε ότι οι αρχαίες Αμύκλες βρίσκονται στην αγία Κυριακή. Ο ίδιος παρέθεσε την εύστοχη επιχειρηματολογία του στο βιβλίο του για την Πελοπόννησο , το οποίο και εξέδωσε το 1830 (Ατζουλάτου, Ρετσίδα, 2016).

Το ιερό του Αμυκλαίου Απόλλωνος βρίσκεται περίπου σε απόσταση 4 χιλιομέτρων νότια της Σπάρτης και συγκεκριμένα στον λόφο της Αγίας Κυριακής που χωροθετείται γύρω στα 600 μέτρα ανατολικά του οικισμού Σκλαβοχώρι- Αμύκλες. Το Ιερό του Απόλλωβος Αμυκλαίου ήταν από τα πιο σπουδαία κέντρα για να εκφράσουν τη λατρεία τους οι Σπαρτιάτες και εκεί επίσης τελούνταν τα Υακίνθεια , μια γιορτή η οποία συμβόλιζε ουσιαστικά την μετάβαση των εφήβων στην ενήλικη ζωή.

Στο Αμύκλαιο έχουν πραγματοποιηθεί κάποιες εργασίες τόσο για την προστασία, όσο και για τη διαμόρφωση και ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου του ιερού. Πιο συγκεκριμένα, τοποθετήθηκαν περιφράξεις και έπονται εργασίες πεδίου όπως υπό δοκιμή ανασκαφικές τομές, αποψιλώσεις , καθαρισμοί και αποχωματώσεις , επιχωματώσεις αλλά και άλλες διαμορφώσεις . Επίσης πρόκειται να διαμορφωθούν διαδρομές επισκεπτών , πλατώματα στάσης και θέασης αλλά και προσβάσεις στον αρχαιολογικό χώρο (Αλεξάκης, 2012). Συν τοις άλλοις, πρόκειται να τοποθετηθούν πινακίδες σήμανσης και πληροφόρησης όπως επίσης και στη γραφή των τυφλών Braille ενώ παράλληλα σχεδιάζεται να πραγματοποιηθούν υποδομές εξυπηρέτησης κοινού όπως φυλακείο, τουαλέτα και άλλα. Στο πρόγραμμα βρίσκονται και οι εργασίες της συντήρησης, της στερέωσης και της

αποκατάστασης των λιθοδομών όπως επίσης και η αισθητική αποκατάσταση του ναού της Αγίας Κυριακής αλλά συνάμα θα υπάρξει και υπαίθρια έκθεση μελών. Επιπρόσθετα, περιέχεται η φωτογραφική, τοπογραφική αλλά και σχεδιαστική τεκμηρίωση όπως επίσης και οι πράξεις για την ενημέρωση του κοινού , δηλαδή θα εκδοθεί το πληροφοριακό υλικό , οι εφαρμογές ηλεκτρονικού υπολογιστή αλλά και ειδικά λογισμικά προγράμματα , κάτι που θα ισχύσει και για τα άτομα με αναπηρίες.

Με την υλοποίηση αυτή του προγράμματος, αξίζει να σημειωθεί ότι τα αρχιτεκτονικά λείψανα του χώρου πρόκειται να προστατευθούν όπως επίσης θα στερεωθούν και θα συντηρηθούν , ενώ συνάμα θα αναδειχθούν και έτσι ο χώρος αυτός του ιερού θα γίνει αναγνώσιμος και κατανοητός από όλους τους επισκέπτες. Έτσι στο κοινό πρόκειται να αποδοθεί ένας λειτουργικός χώρος και με αρκετά αναβαθμισμένη τη διδακτική του αξία. Μέσα από την επιτυχή διεκπεραίωση του έργου, θα ενισχυθεί ιδιαίτερα και η επισκεψιμότητα του αλλά και ο τουρισμός ιδιαίτερα . Επισημαίνεται δε, ότι μια από τις προτεραιότητες του Ερευνητικού προγράμματος Αμυκλών είναι η ολιστική αλλά ακι πολιτισμική ερμηνεία του αρχαιολογικού χώρου όπως επίσης στο να δίνεται η προσήκουσα σπουδαιότητα σε ζητήματα όπως αξίες, πεποιθήσεις, πολιτιστικές πρακτικές, χρήσεις της γης και άλλα τα οποία χαρακτηρίζουν στη σύγχρονη πραγματικότητα το αρχαιολογικό περιβάλλον αλλά ακι την κοινωνία που το στηρίζει. Από το έτος 2011 μέσα από διάφορες ενέργειες, έχει συνεισφέρει στην ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου του Ιερού του Αυκλαίου Απόλλωβος αλλά και στην τοποθέτησή του στη ζωή του ειδικού και μη κοινού και ιδιαίτερα στην καθημερινότητα των Αμυκλών και της Σπάρτης εν γένει. Οργανώθηκε επιστημονική ημερίδα με θεματικό περιεχόμενο το ερευνητικό πρόγραμμα των Αμυκλών . Επιπλέον, γυρίστηκε ντοκιμαντέρ με τίτλο “στο φως του Αμυκλαίου” για τις μέχρι τότε έρευνες στο ιερό του Αμυκλαίου Απολλωνα και ακόμη γυρίστηκε ένα βίντεο που αποσκοπούσε στην προβολή του ιερού αλλά και των ανασκαφών όπου αποτυπώνεται ο αρχαιολογικός ‘χωρος και η πολιτιστική του αίγλη. Οργανώθηκε, σε συνεργασία με τον σύλλογο γυναικών Αμυκλών μια πληθώρα παρουσιάσεων και συζητήσεων για την ιστορία του χώρου αλλά και την εξέλιξη των ανασκαφών για τους κατοίκους της περιοχής στις εγκαταστάσεις της Κοινότητας Αμυκλών αλλά και στον αρχαιολογικό ‘χωρο εν γένει. Οργανώθηκαν ξεναγήσεις σε συνεργασία με άλλους πολιτιστικούς φορείς στην Σπάρτη για την τοπική κοινότητα τη χρονική περίοδο που γίνονταν οι ανασκαφές (Μπούνιας, 2018). Τέλος , στην πνευματική εστία της Σπάρτης αλλά και στον αρχαιολογικό χώρο μια επιστημονική μερίδα που στόχευε σε μια πιο ειδική επιστημονική ανάλυση των δεδομένων και στοιχείων που έρχονται στο φως μετά από κάθε απόπειρα ανασκαφών αλλά και με την ανάλυση ειδικών ζητημάτων που συνδέονται άρρηκτα με το ιερό με την ενεργό συμβολή και συμμετοχή των ερευνητών, αρχαιολόγων και αρχιτεκτόνων από διάφορα πανεπιστήμια (Alexander, 2017).

Το Ερευνητικό πρόγραμμα των Αμυκλών μέσα από τη θετική παρεμβατική ενέργεια που επιχείρησε για την σχέση της τοπικής κοινωνίας με την κληρονομιά της, σύναψε συνεργασία με τη μόνιμη βάση με το τμήμα της Αρχαιονομίας , Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας για την δραστηριοποίηση στον τομέα της δημόσιας αρχαιολογίας μέσα από ερευνητική δραστηριότητα η οποία περιείχε προγράμματα εκπαιδευτικού χαρακτήρα. Πριν από 7 περίπου χρόνια από σήμερα διεξήχθησαν αρκετές έρευνες επιτόπιες στους γειτονικούς οικισμούς από τις οποίες συλλέχθηκαν περίπου 300 ερωτηματολόγια με κύριο θεματικό άξονα τις ιστορίες αλλά και τις αφηγήσεις για τον λόγο της Αγίας Κυριακής. Στόχος αυτής της ερευνητικής δραστηριότητας είναι οι κάτοικοι των γειτονικών οικισμών αλλά και τα δεδομένα που συγκεντρώθηκαν να περιληφθούν στον σχεδιασμό των ενεργειών διαχείρισης αλλά και ανάδειξης του αρχαιολογικού αυτού χώρου. Στην περίοδο των ανασκαφών για πρώτη φορά επιχειρήθηκε δειγματοληπτική έρευνα για τον γενικό πληθυσμό στην πόλη της Σπάρτης για να συγκεντρωθούν στοιχεία για τη σχέση της τοπικής κοινωνίας με τα αρχαία μνημεία. Τα ευρήματα της έρευνας θα φανούν πολύ χρήσιμα στην προσέγγιση του συγκεκριμένου κοινού μέσα από τα προγράμματα εκπαιδευτικού χαρακτήρα τα οποία αναφέρθηκαν πιο πάνω. Εν παραλλήλω, πρόκειται να γίνουν πιο οργανωμένες οι προσπάθειες συνεργασίας με τους υπόλοιπους πολιτιστικούς φορείς της πόλης , την αρχαιολογική υπηρεσία αλλά και την τοπική αυτοδιοίκηση για να προαχθεί η οικονομία μέσα από την ενίσχυση του πολιτιστικού τουρισμού. Γενικότερα κατά διαστήματα επιχειρούνται διάφορες ενέργειες και δράσεις εκπαιδευτικού χαρακτήρα αλλά και οργανωμένες θεματικές ξεναγήσεις για όλες τις ηλικίες και καθ'όλη τη διάρκεια του έτους (Μπούνιας, 2018).

3.3 Αρχαιολογικοί χώροι και αυτισμός

Τα άτομα τα οποία βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού δεν είναι πάντα εύκολο να περιηγούνται σε αυτούς τους χώρους. Ειδικά η λεκτική περιγραφή των εκθεμάτων από τις ξεναγήσεις δεν είναι κατανοητά στα άτομα με αυτισμό τα οποία είθισται να μη νιώθουν τόσο άνετα σε τέτοιους χώρους και χρειάζεται ιδιαίτερη προσέγγιση. Η αμηχανία αυτή μετριάζεται όταν τα άτομα με αυτισμό κατά την επίσκεψή τους σε αρχαιολογικούς χώρους , καταπιάνονται με αισθητηριακές ή μη λεκτικές δραστηριότητες (Νότας, 2016). Δεν είναι αρκετά τα μουσεία και γενικότερα οι αρχαιολογικοί

χώροι οι οποίοι παρέχουν υπηρεσίες κατάλληλες για παιδιά αλλά και για ενήλικες που βρίσκονται στο φάσμα , κάτι το οποίο προκαλεί ιδιαίτερες ανησυχίες και προβληματισμούς εφόσον υπολογίζεται κατά προσέγγιση πως ένας στους 68 Αμερικανούς μαθητές βάσει ερευνών βρίσκεται στο φάσμα του αυτισμού. Τα άτομα τα οποία ανήκουν στο φάσμα βρίσκονται αντιμέτωποι με αρκετούς κινδύνους κατά τις επισκέψεις τους σε αρχαιολογικούς χώρους και έχουν γίνει αρκετές έρευνες οι οποίες εξετάζουν τις δυνατότητες ώστε οι αρχαιολογικοί χώροι να “διάκεινται ευμενώς” απέναντι στα άτομα με αυτισμό. Όπως ορίζεται από τα Κέντρα Ελέγχου και Πρόληψης των Νοσημάτων (CDC) , ο αυτισμός ως αναπτυξιακή διαταραχή επιφέρει μεγάλης σημασίας όχι μόνο επικοινωνιακές και κοινωνικές, αλλά και συμπεριφορικές δυσκολίες (Καλύβα, 2015). Τα άτομα με αυτισμό μαθαίνουν τον τρόπο ή τους τρόπους με τους οποίους μπορούν να επικοινωνούν , να αλληλεπιδρούν , να συμπεριφέρονται αλλά και να οικειοποιούνται τη γνώση με εναλλακτικούς τρόπους μέσα από παρεμβάσεις εξατομικευμένες που επιχειρούνται. Τα μουσεία αλλά και οι ανοιχτοί αρχαιολογικοί χώροι χρειάζεται να αναπτύξουν αποδοτικές στρατηγικές προκειμένου να έχουν πρόσβαση όλα τα άτομα με αναπηρία και τα άτομα που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού. Οι αρχαιολογικοί χώροι μπορούν να γίνουν φιλικό για τα άτομα με αυτισμό αν το αποφασίσουν οι διοικήσεις τους. Η χρήση των ΤΠΕ Τεχνολογία Πληροφοριών και Επικοινωνίας) αλλά και των εναλλακτικών στρατηγικών επικοινωνίας μπορεί να γίνει αρκετά αποδοτική κάνοντας τους χώρους αυτούς οικείους για τα άτομα με ιδιαιτερότητες (Καλύβα, 2015).

Εκτός από την αυξητική τάση στον επιπολασμό του αυτισμού, κάποια άλλα αίτια για την πρόοδο της προσβασιμότητας αλλά και της αποδοχής των ατόμων που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού, είναι η ανάγκη τα μουσεία αλλά και γενικά οι αρχαιολογικοί χώροι να είναι φιλικό για όλα τα άτομα και φυσικά πάντα μέσα στα πλαίσια μιας συμπεριληπτικής κοινωνίας. Στην περίπτωση κατά την οποία οι αρχαιολογικοί χώροι δε διάκεινται ευμενώς στα άτομα που βρίσκονται στο φάσμα , τότε σε αυτή την περίπτωση ο πολιτισμός χρειάζεται να γίνει μια συνιστώσα της κοινωνίας την οποία δε δύνανται όλοι να ευχαριστηθούν κι αυτό έρχεται σε αντίθεση στο στόχο των σύγχρονων κοινωνικών που βασίζονται στην ασφάλεια αλλά και την προαγωγή της επί ίσοις όροις μεταχείριση στα ανθρώπινα δικαιώματα (Μάγκλαρη, 2011).

Για το φάσμα του αυτισμού και τους αρχαιολογικούς χώρους, αξίζει να επισημανθεί ότι οι εκπαιδευτικοί νόμοι αλλά και οι πρακτικές, όπως και τα ιδιαίτερα συστήματα στήριξης της εκπαίδευσης αλλά και η τέχνη έχουν τη δυνατότητα να ασκήσουν έντονες επιρροές με θετικό τρόπο στην κοινωνική θέση και στα βιώματα των ανθρώπων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες όπως είναι τα άτομα με αυτισμό. Πρόκειται δηλαδή για πρακτικές οι οποίες έχουν ενισχύσει σε πολύ σημαντικό βαθμό την ευαισθητοποίηση απέναντι σε ευπαθείς κοινωνικές ομάδες όπως είναι τα παιδιά και οι μεγάλοι με αυτισμό καθώς επίσης και τις διευρυμένες εκπαιδευτικές πρακτικές ,

ελαττώνοντας σε μεγάλο βαθμό τα αρνητικά στερεότυπα προκειμένου να ευνοηθεί η κοινωνική ενσωμάτωση αυτών ατόμων αυτών (Ζωγράφου- Τσαντάκη, 2016).

Οι αρχαιολογικοί χώροι έχουν την ικανότητα άρα και τη δυνατότητα να προσφέρουν μια πολύ σπουδαία εμπειρία στους επισκέπτες τους και να επωφεληθούν από αυτό σε σημαντικό βαθμό. Τα άτομα με αυτισμό και γενικά με κάποια μορφή αναπηρίας είναι μεταξύ τους πιο απομονωμένοι και περιθωριοποιημένοι , εξαιρετικά ευαίσθητες ομάδες και δεν επισκέπτονται τόσο συχνά τα μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους , επιτάσσοντας ένα καλύτερο υποστηρικτικό πλαίσιο για να έχουν πρόσβαση και στον χώρο των εκθεμάτων αλλά και στις συλλογές των μουσείων (Κωνστανταρέας, 2015).

3.4 Μουσεία και αυτισμός

Οι πολιτισμικοί χώροι καλό είναι να είναι περιβάλλοντα προσβάσιμα για όλα τα άτομα χωρίς να γίνεται κάποια εξαίρεση ή διάκριση. Ουσιαστικά το μουσείο για κάποιους σημαίνει έναν χώρο με αρχαιολογικά και πολιτισμικά εκθέματα , ενώ για κάποιους άλλους είναι ένα μέρος για μάθηση , διερεύνηση και ανακάλυψη ώστε να λάβουν νέα ερεθίσματα και να ανακαλύπτουν νέες πληροφορίες για όσα συμβαίνουν γύρω τους και μέσα τους. Ένας τυπικός επισκέπτης ενός μουσείου δεν έχει αισθητηριακούς περιορισμούς , όμως δεν συμβαίνει το ίδιο με εκείνους που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού. Εκείνα αντιμετωπίζουν διαφορετικούς περιορισμούς κατά την επίσκεψή τους σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους. Δεν είναι πάντα εύκολο για ένα άτομο το οποίο βρίσκεται στο φάσμα του αυτισμού να περιηγηθεί σε αυτούς τους χώρους. Επί παραδείγματι, οι γνωστές ξεναγήσεις με λεκτική περιγραφή δεν είναι πάντα εύκολο να γίνουν κατανοητές από τα άτομα με αυτισμό τα οποία είθισται να νιώθουν πιο άνετα κάθε φορά που καταπιάνονται με αισθητηριακές ή μη λεκτικές δραστηριότητες (Γκαζής, 2013). Δεν είναι αρκετά τα μουσεία που παρέχουν κάποιες υπηρεσίες κατάλληλες για παιδιά και ενήλικες που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού , κάτι που εγείρει προβληματισμούς . Τα άτομα που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού καλούνται να διαχειριστούν μια πληθώρα ερεθισμάτων και πληροφοριών που εκλαμβάνουν από το περιβάλλον τους και χρειάζεται να τα διαχειρίζονται με τον δικό τους ιδιαίτερο τρόπο όπως και με το να τα αποκωδικοποιούν. Τα άτομα με ΔΑΦ (διαταραχή αυτιστικού φάσματος) μαθαίνουν να αναπτύσσουν τις επικοινωνιακές τους δεξιότητες , να αλληλεπιδρούν, να συμπεριφέρονται και να

μαθαίνουν με διαφορετικούς τρόπους από τα τυπικώς αναπτυσσόμενα άτομα . Έτσι τα μουσεία καλούνται και είναι εξέχουσας σημασίας να αναπτύσσουν αποτελεσματικές στρατηγικές προκειμένου να είναι προσβάσιμα για τα άτομα με αυτή την αναπτυξιακή διαταραχή. Όπως πολύ χαρακτηριστικά αναφέρει η κοινότητα του αυτισμού “autism community” τα μουσεία έχουν τη δυνατότητα να γίνουν προσβάσιμα φιλικά για τα άτομα που βρίσκονται στο φάσμα , μόνο όταν το αποφασίσουν οι διοικήσεις τους. Η χρήση της Τεχνολογίας των Πληροφοριών και της Επικοινωνίας αλλά και των εναλλακτικών στρατηγικών επικοινωνίας δύναται να είναι αποδοτική κάνοντας τα μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους φιλικά και προσβάσιμα για τα άτομα με αυτισμό. Πέρα από την ενισχυμένη τάξη στον επιπολασμό του αυτισμού , κάποιος άλλος πολύ σημαντικός λόγος για την βελτίωση της προσβασιμότητας των ατόμων που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού είναι η ανάγκη οι αρχαιολογικοί χώροι αλλά και τα μουσεία να γίνουν φιλικά για όλους τους ανθρώπους ανεξαιρέτως στο πλαίσιο μιας συμπεριληπτικής κοινωνίας. Στη περίπτωση κατά την οποία τα μουσεία και οι αρχαιολογικοί χώροι δεν είναι φιλικά σε κοινωνικές ομάδες όπως είναι τα παιδιά και οι ενήλικες που έχουν διαγνωσθεί με ΔΑΦ τότε ο πολιτισμός μπορεί να γίνει μια διάσταση της κοινωνίας που δε μπορούν να τη χαρούν όλοι κι αυτό προσκρούει στον σκοπό των σύγχρονων κοινωνιών που έχουν ως έρεισμα την επί ίσοις όροις μεταχείριση όλων των ανθρώπων ανεξαιρέτως στην κοινωνία (Μπούνιας, 2018).

Τα μουσεία και οι αρχαιολογικοί χώροι έχουν τη δυνατότητα να προσφέρουν μια πολύ σπουδαία εμπειρία στους επισκέπτες και να είναι επωφελείς για τους επισκέπτες με ιδιαιτερότητες όπως αυτούς που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού. Τα άτομα με αυτισμό είναι πιο ευαίσθητα και πιο απομονωμένα και όλο και λιγότερα άτομα από αυτά επισκέπτονται τα μουσεία. Συνεπώς χρειάζονται μεγαλύτερη υποστήριξη για να έχουν πρόσβαση τόσο στον εκθεσιακό χώρο όσο και στις συλλογές των μουσείων. Παρά το γεγονός ότι οι επισκέπτες με ιδιαιτερότητες είναι ιδιαίτερα ευάλωτοι, ωστόσο τα μουσεία έχουν τη δυνατότητα να συμβάλλουν στην κοινωνική τους ένταξη μέσα από εξειδικευμένα προγράμματα. Προκειμένου να επιτευχθούν αυτά τα οφέλη σε ένα μουσείο, παρίσταται μεγάλη ανάγκη να υπάρχει ένα εκπαιδευμένο προσωπικό σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία για να καλύψει τις ανάγκες όλων των παιδιών με ΔΑΦ (Καλύβα, 2015).

Η δημιουργία προγραμμάτων που διάκινται φιλικά προς τον αυτισμό και τηρούνται από τα μουσεία είναι μια νέα προσέγγιση και προσπάθεια για να καλυφθούν οι ανάγκες όλων των παιδιών με βάση την ιδιαιτερότητά τους. Υπάρχουν μουσεία με πρώιμο άνοιγμα για τους επισκέπτες με αυτισμό. Το πρώιμο άνοιγμα σημαίνει ότι στους χώρους του μουσείου υπάρχει λιγότερος κόσμος , κάτι που βοηθάει πολύ όχι μόνο τους επισκέπτες με αυτισμό αλλά και τις οικογένειές τους στο να διαχειρίζονται πιο ήρεμα τις όποιες συμπεριφορές τους μέσα στον χώρο. Πέρα από τις ειδικές δραστηριότητες , ο φωτισμός αλλά και ο ήχος είναι χαμηλότερος και ο χρόνος αναμονής

ελαττώνεται σημαντικά , ενώ η συμμετοχή γίνεται με προκράτηση για τον λόγο ότι το πρόγραμμα εφαρμόζεται μόνο μια φορά το μήνα. Συν τοις άλλοις, υπάρχει μεγαλύτερη ευελιξία και ελαστικότητα ως προς το άγγιγμα των μουσειακών εκθεμάτων αλλά και στους επισκέπτες με αυτισμό επιτρέπεται πολύ περιορισμένα να αγγίζουν κάποια εκθέματα. Κατά τη διάρκεια των ξεναγήσεων δίνεται η απαιτούμενη σημασία και έμφαση στις κοινωνικές δεξιότητες και έτσι χρησιμοποιείται η εισήγηση των ιστοριών για να είναι πιο βατό και εύκολο στην παρακολούθηση για τα παιδιά και τους ενήλικες επισκέπτες με αυτισμό (Βογινδρούκας, 2017).

3.5 Πετυχημένες πρακτικές και προγράμματα στα μουσεία με ΔΑΦ

Το παιδικό μουσείο του Σικάγο δίνει πρόσβαση σε παιδιά με ιδιαιτερότητες και αναπτυξιακές διαταραχές και προσφέρει το ειδικό υποστηρικτικό πλαίσιο προσφέροντας πόρους και υλικά που βοηθούν τις οικογένειες να διαχειρίζονται τις επισκέψεις των παιδιών μόνα τους. Το πρόγραμμα “play for all” είναι ειδικά σχεδιασμένο και διαμορφωμένο με τέτοιο τρόπο ώστε να εξυπηρετεί τις ανάγκες παιδιών με διάφορες σωματικές και αναπτυξιακές διαταραχές παρέχοντας πολλά εργαλεία για να βοηθήσει τα παιδιά με διαφορετικές ανάγκες και δυνατότητες να περιηγηθούν στο μουσείο. Πιο συγκεκριμένα, για τα παιδιά με αυτισμό, δίνεται ένα βιβλίο οδηγιών που ερμηνεύει τους κανόνες αλλά και τα εκθέματα στο μουσείο με εικόνες με πολύ απλά λόγια (Γεωργιάδου-Κουντουρά, 2014). Είναι το βιβλίο οδηγιών το οποίο διατίθεται στο διαδίκτυο ή και στο χώρο αποδοχής του μουσείου. Επιπλέον, διατίθενται κάρτες με εκτυπωμένα εκθέματα αλλά και με τους κανόνες του μουσείου με βάση οι κάρτες με εικόνες αλλά και ελάχιστες λεκτικές πληροφορίες βοηθούν σε πολύ σημαντικό βαθμό τα παιδιά με αυτισμό για να κρατήσουν την ψυχική τους ευημερία αλλά και να εστιάσουν στον χώρο. Συνάμα, η χρήση τους ως διάγραμμα ροής αλλά και ξενάγησης στο μουσείο παρέχει αίσθημα ελέγχου και ρουτίνας στους επισκέπτες με αυτισμό. Επίσης το μουσείο παρέχει ακουστικά για τον περιορισμό των εξωτερικών ήχων και θορύβων στο περιβάλλον του μουσείου αλλά και των αρχαιολογικών χώρων περιορίζοντας τα ακουστικά ερεθίσματα τα οποία αποσυντονίζουν τα παιδιά με αυτισμό (Βεροπολίδου, 2008).

Κάποια άλλα μουσεία έχουν σχεδιάσει ειδικά προγράμματα για τους επισκέπτες με αυτισμό. Το

κεντρικό μουσείο των παιδιών του Ουισκόνσιν στο Stevens Point κάθε πρώτη Δευτέρα του μήνα τη νύχτα του αυτισμού (central Wisconsin children's museum) αλλά και το μουσείο Garden state discovery στο Cherry hill όπου κάποιες Κυριακές διατίθενται προγράμματα αποκλειστικά για επισκέπτες με αυτισμό. Αν και είθισται να μη προσφέρονται ειδικές δραστηριότητες, η ειδική βραδιά για παιδιά με αυτισμό αλλά και τις οικογένειές τους δίνει ένα προστατευμένο περιβάλλον για αυτά τα παιδιά για να διερευνήσουν τα εκθέματα σύμφωνα με τον δικό τους ρυθμό. Κάποιο άλλο πολύ σημαντικό για τους επισκέπτες με αυτισμό, είναι το πρόγραμμα “rainbow artists” το οποίο ισχύει στο μουσείο σύγχρονης τέχνης στο Jacksonville και απευθύνεται σε παιδιά που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού. Ο θεραπευτικός χαρακτήρας αυτού του ειδικού προγράμματος είναι η ανάπτυξη των κοινωνικών δεξιοτήτων και η ενίσχυση της κοινωνικότητας, όπως επίσης και η ενδυνάμωση των δεξιοτήτων συναισθηματικής ρύθμισης αλλά και των κινητικών δεξιοτήτων των παιδιών, τη διαχείριση του συναισθηματικού στρες αλλά και την ενδυνάμωση των δεξιοτήτων προσοχής, αυτοεκτίμησης και δημιουργικής έκφρασης (Γκαζής, 2013).

Κάποιο άλλο πολύ σημαντικό και χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό το πρόγραμμα “sensory morning program” στο Walters art museum το οποίο εφαρμόζεται μόνο πρωινές ώρες και έχει σχεδιαστεί κατάλληλα για άτομα με αισθητηριακές διαταραχές και επεξεργασίας των πληροφοριών όπως είναι δηλαδή τα άτομα που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού και το οποίο διατίθεται πριν το μουσείο ανοίξει για το κοινό. Θεωρείται κατάλληλο για τα παιδιά με τη συγκεκριμένη διαταραχή/ ιδιαιτερότητα για τον λόγο ότι πιο ήσυχο στο περιβάλλον του μουσείου πριν ακόμη ανοίξουν οι πόρτες στο κοινό. Το πρόγραμμα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ιδιαίτερα φιλικό για αυτά τα παιδιά και προσαρμοσμένο στις δικές τους ανάγκες αφού αποτελεί πηγή έμπνευσης για κάθε άτομο όχι μόνο να συμμετέχει στο δημιουργικό παιχνίδι αλλά μπορεί να ανακαλύψει και να εξερευνήσει σύμφωνα με τον δικό του τρόπο, τις ανάγκες, τα ενδιαφέροντά του, τα κίνητρά του και τις ιδιαιτερότητές του. Μέσα από την αξιοποίηση των δυνατοτήτων για πρακτική μάθηση αλλά και τα στούντιο τέχνης, τα παιδιά αλλά και οι ενήλικες με αυτισμό όλων των επιπέδων και ικανοτήτων προθυμοποιούνται να μάθουν στο μουσείο. Το κάθε πρόγραμμα sensory morning εστιάζει στο ζήτημα το οποίο συνδέεται με τη συλλογή του μουσείου Walters ή μια ειδική έκθεση που περιέχει εκδρομές και κάποιες πρακτικές δραστηριότητες. Πρόκειται για ένα πρόγραμμα το οποίο λειτουργεί 4 φορές ετησίως (Βογινδρούκας, 2017).

Το μουσείο τέχνης του Ντάλλας είναι ένα εξαιρετικό μουσείο τέχνης με προγράμματα ειδικά σχεδιασμένα για άτομα με αυτισμό. Το μουσείο γιορτάζει την επέτειο του προγράμματος “autism awareness family celebrations”. Συναντώνται και κάποια άλλα μουσεία τα οποία έχουν χρησιμοποιήσει την προσέγγιση του μουσείου για νέα προγράμματα τα οποία εξελίσσονται

διαρκώς. Πρόκειται για προγράμματα τα οποία φιλοξενούνται 4 φορές ετησίως μαζί με ένα πρόγραμμα καλοκαιρινό. Προγράμματα δηλαδή που αποσκοπούν να ευαισθητοποιήσουν όλους τους πολίτες για το ζήτημα του αυτισμού και προσφέρουν ένα δημιουργικό και ευχάριστο περιβάλλον για παιδιά με αυτισμό αλλά και για τις οικογένειές τους και δεν έχει κάποιο αντίτιμο εισόδου. Από την άλλη, το καλοκαιρινό πρόγραμμα είναι πρόγραμμα τέχνης το οποίο απευθύνεται σε παιδιά 7- 12 ετών και είναι ειδικά σχεδιασμένο για αυτή την ιδιαιτερότητα. Η αξία του έγκειται στην αξιοποίηση των δυνατοτήτων των παιδιών με αυτισμό για αισθητηριακή αλληλεπίδραση με τα έργα τέχνης και οι εργοθεραπευτές που συνεργάζονται και περιλαμβάνονται στα προγράμματα αυτά στηρίζουν την υλοποίηση του εν λόγω προγράμματος δίνοντας εξατομικευμένα τις κατευθυντήριες γραμμές για το κάθε παιδί (Γκαζή, 2013).

Ένα εξίσου αποδοτικό πρόγραμμα είναι το “exploring autism” το οποίο δημιουργήθηκε από τη Linda Friedlander το 2013 και για τον λόγο ότι ήταν νέο πρόγραμμα , οι συνδρίες γίνονταν το πρώτο Σάββατο του κάθε μήνα. Οι συνεδρίες απευθύνονται σε παιδιά με αυτισμό για τις ηλικίες από 5 ως 10 ετών και οι οικογένειές τους έχουν δικαίωμα παρακολούθησης των συνεδριών. Η ίδια η δημιουργός του προγράμματος στόχευε μέσα από αυτό να ενσωματώσει την οπτική παιδεία και να κάνει τα παιδιά με τις οικογένειές τους να αισθανθούν άνετα και ίσοι σε ένα μουσείο τέχνης. Με το πρόγραμμα αυτό τα παιδιά έχουν την ευκαιρία και τη δυνατότητα να έχουν την αρμόζουσα συμπεριφορά στα μουσεία με μια καθιερωμένη ρουτίνα και διασφαλίζοντας ότι οι δραστηριότητες στα παιδιά αποτυπώνονται σε μια διαδικασία με σταθερά βήματα. Είναι ένα πρόγραμμα στο οποίο τηρείται μια καλά τεκμηριωμένη ακολουθία χρησιμοποιώντας εικόνες σύμβολα και πολύ απλά λόγια , πράγματα που είναι πολύ σημαντικά για να είναι ένα πρόγραμμα φιλικό στα παιδιά (Αλεξιάκης, 2012).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ : ΟΔΗΓΟΣ ΓΙΑ ΑΤΟΜΑ ΣΤΟ ΦΑΣΜΑ ΤΟΥ ΑΥΤΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΑΜΥΚΛΑΙΟ

4.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Από τα τέλη του 19ου αιώνα χρονολογείται το έμπρακτο ενδιαφέρον των ερευνητών για το ιερό των Αμυκλών στον λόφο της Αγίας Κυριακής, ενώ η επιστημονική προσέγγιση επιτάσσει την επικέντρωση της προσοχής στο μνημειακό θρόνο του Απόλλωνα , που είναι πια το πιο θαυμαστό και αινιγματικό αρχιτεκτόνημα κατά το τέλος της αρχαικής εποχής. Από το έτος 2005 και έπειτα , ίσχυε το εκτεταμένο πρόγραμμα της ερευνητικής μελέτης του ιερού με την εποπτεία της Αρχαιολογικής Εταιρίας στην Αθήνα με μια ομάδα επιστημόνων . Όπως επισημαίνει και ο κ. Σταύρος Βλίζος που είναι και ο διευθυντής του ερευνητικού προγράμματος των Αμυκλών , οι εργασίες των ανασκαφών έχουν διεκπεραιωθεί μέσα στα τείχη του ιερού , ενώ κάποιες νέες ανασκαφές θα ξεκινήσουν σε εκτάσεις οι οποίες βρίσκονται κοντά στον ερευνητικό χώρο (Βάρβογλης, 2007).

4.2 Ευρήματα

Η μέχρι σήμερα δραστηριότητα για τις ανασκαφές των τελευταίων 15 χρόνων δείχνουν πολλά

κινητά αλλά και ακίνητα ευρήματα τα οποία άλλαξαν άρδην τα συμπεράσματα για το Αμύκλαιο τον 19ο αλλά και 20ο αιώνα. Ο βασικός σκοπός είναι η απόδοση του αρχαιολογικού χώρου σε ένα ευρύ κοινό μέσα από ένα οργανωμένο αρχαιολογικό πάρκο που θα προσφέρει στους επισκέπτες και συγκεκριμένα στα άτομα που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού μια πλήρη και σύγχρονη πολιτιστική εμπειρία , όπως προστάζουν τα πρότυπα του 21ου αιώνα. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι οι εξελίξεις σε αυτό το ζήτημα δεν είναι αρνητικές εφόσον πολύ πρόσφατα το Αμύκλαιο συμπεριλήφθηκε στο χρηματοδοτούμενο πρόγραμμα και όλοι αισιοδοξούν ότι το μνημείο περιλαμβάνεται σε ένα από τα πιο σημαντικά αξιοθέατα της Σπάρτης. Η χρήση της τεχνολογίας είναι μείζονος σημασίας για την ανάδειξη της πολιτιστικής αίγλης και του πλούτου του Αμύκλαιου εφόσον μέσα από τις εφαρμογές για κινητές συσκευές και ειδικά γυαλιά στους επισκέπτες προσφέρεται μια εμπειρία ξεχωριστή που συστήνει στους επισκέπτες τα κύρια σημεία του ιερού.

4.3 Οδηγός για τον αυτισμό

Τα άτομα με αυτισμό τα οποία έχουν ως ένα από τα βασικά τους χαρακτηριστικά γνωρίσματα την έλλειψη επικοινωνιακών και κοινωνικών δεξιοτήτων , λαμβάνουν από τους αρχαιολογικούς χώρους μια πληθώρα ερεθισμάτων μέσα από τη γνωριμία τους με έναν νέο κόσμο, τον κόσμο της αρχαιολογίας και των εκθεμάτων. Τα άτομα με αυτισμό γνωρίζουν έναν νέο κόσμο και μια νέα εμπειρία αφού μέσα από τη βλεμματική επαφή έρχονται σε επαφή με τον πολιτισμό και γνωρίζουν καινούρια πράγματα που τα βοηθάει να έχουν αισθητηριακά ερεθίσματα και να έχουν συναισθήματα όπως να θαυμάζουν, να χαίρονται, να εντυπωσιάζονται, να προβληματίζονται , να γνωρίζουν και να μαθαίνουν. Ο Άγγελος Δεληβοριάς που είναι και ο πρώτος διευθυντής του Ερευνητικού Προγράμματος των Αμυκλών έθεσε ως πρώτιστο καθήκον του μαζί με τους συνεργάτες του τη νέα προσέγγιση κατανόησης, ερμηνείας αλλά και αναπαράστασης του πιο αινιγματικού οικοδομήματος της αρχαίας ελληνικής ναοδομίας του Θρόνου, δηλαδή του Απόλλωνα Αμυκλαίου στη Σπάρτη (Αλεξάκης, 2012). Ο ίδιος τόνισε ότι τα άτομα με αυτισμό θα έχουν τη δυνατότητα της ελεύθερης πρόσβασης στον αρχαιολογικό αυτό χώρο όπου θα υπάρχει και εξειδικευμένο προσωπικό για να εξηγούν και να λύνουν απορίες ώστε τα άτομα με αυτισμό να μπορούν να αναπτύξουν τις επικοινωνιακές τους δεξιότητες. Η εύκολη πρόσβαση για τα άτομα με αυτισμό και η καθημερινή ρουτίνα για την ξενάγηση θα βοηθήσει τα άτομα με αυτισμό να έχουν επαφή με νέα αρχαιολογικά ευρήματα και να έχουν αλληλεπίδραση με τους ξεναγούς ώστε να μπορούν μέσα από τη δική τους επικοινωνία να μαθαίνουν την ιστορία των Αμυκλών και την πολιτιστική τους ανάδειξη.

Η πορεία των ευρημάτων των ανασκαφών σηματοδότησε και έναν καινούριο στόχο , δηλαδή την κατ' εξακολούθηση αρχαιολογική διερεύνηση της συνολικής έκτασης του λόφου της Αγίας Κυριακής με απώτερο στόχο την ερμηνεία ολόκληρου του ιερού διαχρονικά. Η δομή και λειτουργία του ιερού θα είναι έτσι διαμορφωμένη ώστε τα άτομα με αυτισμό να έχουν πρόσβαση αλλά ακι ειδικά γυαλιά να βλέπουν ώστε η απόδοση του αρχαιολογικού χώρου στο ευρύ κοινό μέσα από ένα οργανωμένο αρχαιολογικό πάρκο θα δώσει νέα ερεθίσματα αισθητηριακής φύσης στα άτομα που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού προσφέροντας στον επισκέπτη όλα αυτά τα αγαθά που επιβάλλεται να του αποδίδει ένας τόπος πολιτισμού τον 21ο αιώνα.

Ερχόμενοι στο σήμερα, οι εργασίες των ανασκαφών που επιχειρούνται κατά καιρούς έχουν διεκπεραιωθεί επιτυχώς μέσα στα “τείχη” του ιερού και πρόκειται να αρχίσουν νέες στις πρόσφατα απαλλοτριωμένες εκτάσεις νότια αλλά και δυτικά. Οι εργασίες της προβολής του αρχαιολογικού χώρου βρίσκονται σε εξέλιξη με την ευθύνη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λακωνίας όπως επίσης και οι ερευνητικές προσεγγίσεις έχουν δημοσιευθεί για να γνωρίζουν οι επισκέπτες που έχουν και στην οικογένεια άτομα με αυτισμό τη λειτουργικότητα αλλά και τις δυνατότητες που προσφέρει ο αρχαιολογικός αυτός χώρος στα άτομα με αυτισμό να εξερευνήσουν και να κατανοήσουν με έναν δικό τους τρόπο τα αρχαιολογικά εκθέματα.

Ο πιο σημαντικός στόχος είναι η απόδοση του αρχαιολογικού χώρου στο ευρύ κοινό , κάτι το οποίο δίνει μια μεγάλη δυνατότητα στα άτομα με αυτισμό να γνωρίσουν και να θαυμάσουν τους αρχαιολογικούς χώρους επί ίσοις όροις με όλους τους επισκέπτες, χωρίς να γίνεται κάποια εξαίρεση ή διάκριση. Εξάλλου, την ξεχωριστή αξία της προσφοράς του έργου από ένα άτομο ή συλλογικότητα στον πολιτισμό, ενισχύεται με τη μορφή ενός οργάνου που θα συντονίζει αυτές τις πρωτοβουλίες και ορμώμενοι από αυτό , το 2011 ιδρύθηκε το μη κερδοσκοπικό σωματείο “Οι φίλοι του Αμύκλαιου” μέσα από το οποίο κάποιοι ενεργοί πολίτες της Σπάρτης συμβάλλουν ενεργά στην υλοποίηση των στόχων που έχουν τεθεί για το ερευνητικό πρόγραμμα. Από το ξεκίνημα των ερευνών το 2005 και ύστερα , τη στήριξη όλων αυτών των προσπάθειών εξέφρασαν με έμπρακτο ενδιαφέρον οι φορείς της Σπάρτης όπως η Πνευματική Εστία της Σπάρτης που μερίμνησε για τα άτομα με αυτισμό και προέβησαν σε ενέργειες που έκαναν πολύ εύκολη την πρόσβασή τους στον αρχαιολογικό αυτό χώρο (Γεωργιάδου- Κουντουρά, 2014).

Με τα ειδικά γυαλιά αλλά και με την ειδική ξενάγηση χωρίς πολλά λόγια από ειδικούς για τα άτομα με αυτισμό ώστε να κατανοούν τον ρόλο των ευρημάτων σε κάθε ιστορική εποχή, ο Οδηγός για την ξενάγηση αυτών των ατόμων έγινε σαν ένα παιχνίδι ώστε να προσελκύσουν το ενδιαφέρον τους ακι να έχουν νέα κίνητρα για να γνωρίζουν και να μαθαίνουν. Από τις ανασκαφές, τα ευρήματα τα οποία βρέθηκαν αλλά και το πιο ταπεινό θραύσμα φέρει μαζί του μια ιστορία και ένα αφήγημα για το οποίο καλούνται όλοι οι επισκέπτες να το ανακαλύπτουν και να το ξεδιπλώνουν.

Τα άτομα με αυτισμό, παρόλο που έχουν φτωχές επικοινωνιακές δεξιότητες και με ελάχιστο λεξιλόγιο, μπορούν να δείξουν με τον τρόπο τους τί τους ενδιαφέρει οπότε και η προσέγγιση από τους ειδικούς θα είναι ειδικά διαμορφωμένη έτσι ώστε να κατανοούν και να μαθαίνουν περισσότερα για τα ιστορικά δρώμενα της εκάστοτε εποχής που εξετάζεται. Επίσης τα ιστορικά ευρήματα μαζί με την πολιτιστική αίγλη που επιδεικνύουν, μπορούν να συνδεθούν και με την κοινωνία και αυτή η σύνδεση από τον ξεναγό μπορεί επίσης να γίνει κατανοητή από τα άτομα με αυτισμό (Ατντζουλάτου – Ρετσίλα 2016).

Οι ανασκαφές των τελευταίων 15 ετών έφεραν στο φως ένα μεγάλο όγκο κινητών αλλά ακινητών ευρημάτων που όχι μόνο συμπλήρωσαν αλλά και άλλαξαν την εικόνα που είχε επικρατήσει στην αρχαιολογική έρευνα για το Αμύκλαιο κατά τον 19ο και 20 ο αιώνα. Για τους επισκέπτες με αυτισμό, πρόκειται να εκτυπωθούν ειδικά βιβλιαράκια από ειδικούς για την ξενάγηση με λιγότερα λόγια και με περισσότερες εικόνες, εφόσον τα άτομα αυτά λόγω της ιδιαιτερότητάς τους σκέφτονται με εικόνες. Όλοι οι επισκέπτες , και εκείνοι που βρίσκονται στο φάσμα, έχουν την θαυμάσια ευκαιρία να γνωρίσουν μέσα από τις δημοσιεύσεις λεπτομέρειες για τον αιγυπτιακό θρόνο , τον ναό του Απόλλωνα στον οποίο κατέληξαν οι συνεργάτες του προγράμματος αλλά και οι αρχιτέκτονες που βοήθησαν με το έργο τους στην ανάδειξη του αρχαιολογικού αυτού χώρου. Ο χώρος περιβαλλόταν σε όλες τις πλευρές από τον περίβολο , τον τοίχο των μνημειακών διαστάσεων που ουσιαστικά όριζε τη μετάβαση στο ιερό τοπίο δημιουργώντας νέα δεδομένα ερμηνείας του Αμύκλαιου (Γεωργιάδου- Κουντουρά, 2014). Σήμερα τη δμή του ιερού συμπληρώνουν τα οικοδομήματα τα οποία είχαν ένα λειτουργικό και υποστηρικτικό ρόλο στην ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα όπως μια στοά στα νότια , μια δεξαμενή μνημειακών διαστάσεων αλλά και μια εξέδρα στα δυτικά που πλησίαζε την είσοδο στο ιερό. Οι επισκέπτες με αυτισμό μπορούν να θαυμάζουν και τα οικοδομήματα καλλιτεχνικής αξίας αλλά και τα ευρήματα κεραμικής ακι μικροτεχνίας που επισημαίνουν τη σημασία της καλλιτεχνικής παραγωγής στη Λακωνία των γεωμετρικών και αρχαίων χρόνων. Έτσι τα άτομα με αυτισμό μπορούν να ανακαλύψουν τα ενδιαφέροντά τους και τις φυσικές τους κλίσεις λαμβάνοντας ερεθίσματα και να ασχοληθούν με δημιουργικές δραστηριότητες όπως είναι η κεραμική και οι διάφορες χειροποίητες κατασκευές. Τα άτομα με αυτισμό μπορούν να έχουν έναν συγκεκριμένο Οδηγό κατά τη ξενάγησή τους στο Αμύκλαιο ο οποίος τους επιτρέπει να (Γκαζή, 2013) :

- ανακαλύπτουν τα ενδιαφέροντά τους
- αξιοποιούν τις δυνατότητές τους
- να λαμβάνουν νέα ερεθίσματα

- να έχουν πρόσβαση σε όλους τους αρχαιολογικούς χώρους της περιοχής
- να γνωρίσουν τον περίφημο θρόνο του Απόλλωνα και τον σημαντικό του ρόλο
- να μάθουν για τα Υακίνθεια και τη σημασία αυτής της γιορτής
- να έχουν ειδικό οδηγό – βιβλιαράκι σχεδιασμένο με βάση την ιδιαιτερότητά τους
- να αλληλεπιδρούν με τον ξεναγό παρά τις φτωχές επικοινωνιακές τους δεξιότητες
- να γνωρίσουν και να αγαπήσουν την τοπική ιστορία του Αμύκλαιου
- να νιώσουν επί ίσοις όροις με τους άλλους επισκέπτες
- να βιώσουν τη διαφορετικότητα ως δικαίωμα όχι ως διάκριση
- να νιώσουν ότι ανήκουν στην ίδια ομάδα με τους άλλους
- να μην απομονώνονται τόσο συχνά
- να συνάψουν υγιή διαπροσωπική σχέση με τον ξεναγό ή άλλους επισκέπτες
- αισθητηριακά φιλικό προς τον αυτισμό
- σημάνσεις
- παροχή υποστήριξης
- αισθητηριακούς χάρτες
- εκαπίδευση προσωπικού 'ειδικά εργαλεία ξενάγησης και επιμόρφωσης
- Ειδικές κάρτες με ρωτήσεις τις οποίες μπορούν να δίνουν στον ξεναγό στην περίπτωση κατά την οποία οι επισκέπτες με αυτισμό δυσκολεύονται να εκφραστούν λεκτικά

Οι αρχαιολογικοί χώροι χρειάζεται να είναι κατάλληλα διαμορφωμένοι για τα άτομα που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού και να είναι κατάλληλα διαμορφωμένοι ενώ έχουν προβεί σε κατάλληλες παρεμβάσεις για να έχει αισθητηριακή προσβασιμότητα. Η αισθητηριακή προσβασιμότητα συνίσταται στην προσαρμογή των συνθηκών για τη δημιουργία της βέλτιστης εμπειρίας για τα άτομα που βρίσκονται στο φάσμα (Βάρβογλης, 2007). Ο αρχαιολογικός χώρος του Αμύκλειου, όπως τόνισε και ο διευθυντής προγράμματος έχει σημάνσεις και το κατάλληλο υποστηρικτικό πλαίσιο που βοηθούν τόσο τα άτομα που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού όσο

και τους συνοδούς τους να προετοιμάσουν αλλά και να περάσουν τον χρόνο τους δημιουργικά και όμορφα στον αρχαιολογικό χώρο καθώς επίσης περιλαμβάνει και ειδικά σχεδιασμένες εκπαιδευτικές δράσεις. Κατά καιρούς χρηματοδοτούνται εξάλλου από το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού κάποια προγράμματα για επισκέπτες με ιδιαιτερότητες συμπεριλαμβανομένου και του αυτιστικού φάσματος. Ο οδηγός αισθητηριακής προσβασιμότητας είναι το βασικό ορόσημο πάνω στο οποίο στηρίζεται όλη η βοήθεια και το υποστηρικτικό πλαίσιο που χρειάζεται το άτομο με αυτισμό προκειμένου να απολαύσει την επίσκεψή του σε μουσεία ή αρχαιολογικούς χώρους (Βεροπολίδου, 2008).

Τόσο τα μουσεία όσο και οι αρχαιολογικοί χώροι οφείλουν να συμβάλλουν ενεργά και μέσα από καινοτόμες πρακτικές στην ενημέρωση της κοινής γνώμης αλλά και στην ποιοτική αναβάθμιση και βελτίωση της ποιότητας ζωής των ατόμων με αυτισμό αλλά και των οικογενειών ή των συνοδών τους. Σε όλα τα μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους χρειάζονται τα καινοτόμα προγράμματα και να εφαρμόζονται στην πράξη κατά το βέλτιστο δυνατό. Είναι μεγάλης σημασίας και εξέχουσας σπουδαιότητας όχι μόνο για τα απιδιά που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού αλλά ακι για ολόκληρη την οικογένειά τους να σχεδιάζονται πολιτικές καθολικής προσβασιμότητας στον πολιτισμό αλλά και να επιχειρείται μια προσπάθεια που εντατικοποιείται συνεχώς έχοντας ως βασικό γνώμονα την κάλυψη αναγκών του επισκέπτη με αυτισμό σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους. Η ενεργός συμβολή και συμμετοχή του τμήματος Αρχαιοτήτων τα τελευταία χρόνια στην σπουδαία διεθνή προσπάθεια ενημέρωσης για τις ιδιαιτερότητες και τις δυσκολίες με τις οποίες έρχονται αντιμέτωποι οι άνθρωποι που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού αλλά και τις οικογένειές τους, αποδίδεται στην αναγνώριση του ρόλου που μπορεί να διαδραματίσει ο πολιτισμός στην επίλυση των σύγχρονων κοινωνικών προβλημάτων (Καλύβας, 2015).

Ο ψυχαγωγικός χαρακτήρας κατά τις επισκέψεις στα μουσεία είναι μια αγχωτική αλλά και δύσκολη εμπειρία για τα άτομα με αυτισμό. Για τη διαχείριση αυτών των δυσκολιών , τα διάφορα μουσεία παγκοσμίως έχουν δημιουργήσει κάποιες συνεργασίες με τοπικούς οργανισμούς όπως είναι η Εθνική Εταιρία Αυτισμού στο Ηνωμένο Βασίλειο και το Autism speaks ως μια ιδιαίτερη στρατηγική για την ενεργό συμβολή και συμμετοχή στην αύξηση της προσβασιμότητας αλλά και την παροχή των συνεκτικών πρακτικών για την εξυπηρέτηση των αναγκών αλλά και τη βέλτιστη κάλυψη των αναγκών των ατόμων με ΔΑΦ. Πρόκειται για μια συστηματική προσπάθεια με σκοπό να ενισχυθεί η ευαισθητοποίηση αλλά και η κατανόηση αυτισμού που ήταν και το πρώτο βήμα για την συμπερίληψη μιας κοινωνικής ομάδας που για αρκετά χρόνια ήταν αποκλεισμένη από τα μουσεία. Για τον λόγο αυτό, τα μουσεία έχουν αλλάξει τις υπηρεσίες τους και παρέχουν ειδικές δραστηριότητες σε μικρές ομάδες και ειδικά για παιδιά που ανήκουν στο φάσμα του αυτισμού. Επιδίδονται σε προγραμματισμό δραστηριοτήτων σε ώρες μικρής προσέλευσης των επισκεπτών

αλλά και πριν από την έναρξη λειτουργίας για να εξαλείψουν τα ερεθίσματα εκείνα τα οποία ουσιαστικά αποδιοργανώνουν και διασπούν την προσοχή των παιδιών με αυτισμό και για να βοηθήσουν τις ομάδες να προσαρμοστούν με πιο άνετο και εύκολο τρόπο στο νέο περιβάλλον του μουσείου (Μάγκλαρης, 2011).

Πρόκειται για προσεγγίσεις οι οποίες επισημαίνουν την αδιάλειπτη προσπάθεια να βοηθηθούν και να υποστηριχθούν οι επισκέπτες με αυτισμό κάνοντας φιλόξενα περιβάλλοντα και παρέχοντας δραστηριότητες οι οποίες είναι φιλικές προς τον αυτισμό.

Τόσο η κοινωνική συνοχή όσο και η ανάπτυξη δεν έχουν τη δυνατότητα να γίνουν πάνω και πέρα από τις αξίες τις οποίες μεταφέρει ο πολιτισμός. Με γνώμονα αυτό, το Τμήμα Αρχαιοτήτων προάγει με έμπρακτο ενδιαφέρον την ένταξη της αρχαιολογικής κληρονομιάς σε δράσεις που αφορούν την ευαισθητοποίηση της κοινωνίας για διάφορα θέματα αφού με αυτόν τον τρόπο συνειδητοποιείται και ενδυναμώνεται η σχέση που ολόκληρη η κοινωνία οφείλει να έχει με το παρελθόν ώστε να διασφαλιστεί το ίδιο το μέλλον και να έχουν όλα τα άτομα με αυτισμό εύκολη αισθητηριακή πρόσβασιμότητα στα μουσεία και στους αρχαιολογικούς χώρους (Μπούνια, 2018).

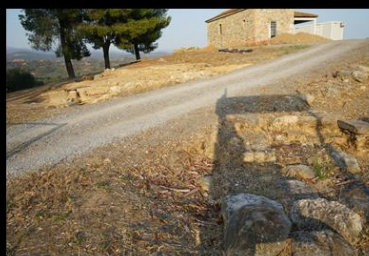
Εξάλλου δε μπορεί να παραβλεφθεί η σπουδαιότητα της μουσειακής αγωγής και εκπαίδευσης η οποία βρίσκεται και μπορεί να τη συναντήσει κανείς έξω από τις αίθουσες του σχολείου. Η οικειοποίηση του μαθησιακού αντικειμένου αλλά και η ανάπτυξη των δεξιοτήτων , η καλλιέργεια της ψυχής μέσα από τα ερεθίσματα των μουσειακών και αρχαιολογικών εκθεμάτων , η βιωματική μάθηση και δημιουργικότητα, η συνεργασία και η απουσία της κριτικής ικανότητας είναι κάποια από τα ελάχιστα τεκμήρια και οφέλη της. Το παιδί με αυτισμό βιώνει το παρελθόν και επιχειρεί σύζευξη με το παρόν , αξιοποιεί τη δυνατότητά του να εκφράζεται δημιουργικά χωρίς δισταγμούς και χωρίς περιορισμούς . Επιπλέον η φαντασία του αναπλάθεται και έτσι μέσα από τα εκθέματα και την επίσκεψη σε αρχαιολογικούς χώρους, δημιουργεί τον δικό του κόσμο με αντικείμενο το χθες αλλά και με τη δυναμική του σήμερα (Καλύβα, 2015).

4.4 Οδηγός για άτομα στο φάσμα του αυτισμού- Αρχαιολογικός Χώρος Αμύκλαιο

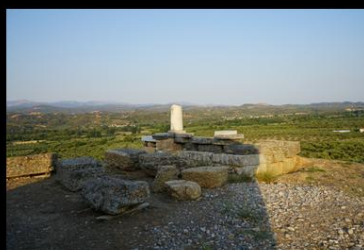
Καλώς ορίσατε στον Αρχαιολογικό Χώρο Αμύκλαιον.

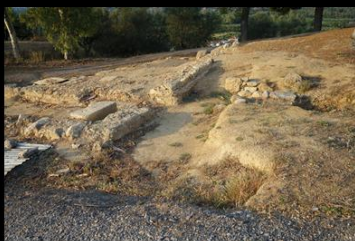
Το έδαφος είχε πέτρες και χώμα. Πρέπει να είμαι προσεκτικός για να μην πέσω.

Η τοποθεσία έχει δέντρα και είναι πολύ όμορφα.

Κατά τη διάρκεια της βόλτας μου μπορώ να φαντάζομαι πώς ήταν παλιά.

Αριστερά και δεξιά της εισόδου υπάρχουν θεμέλια τοίχων χριστιανικών χρόνων.

Περπατώ λίγο πιο κάτω και βλέπω μια εκκλησία.

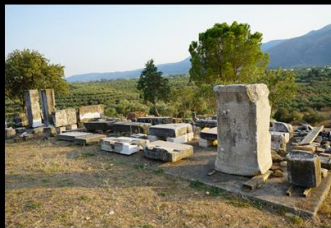
Αμέσως μετά φαντάζομαι ότι υπήρχε ένας ψηλός θρόνος για τον θεό Απόλλωνα και το άγαλμά του.

Κατευθύνομαι δεξιά και βλέπω μια εξέδρα και μια δεξαμενή .

Συνεχίζω την βόλτα μου και στα αριστερά βλέπω έναν βωμό.

Πιο κάτω υπάρχουν αρχιτεκτονικά μέλη. Κάποτε αυτά ήταν μέρος του θρόνου.

Μετά προχωράω δεξιά και πρέπει να προσέχω αφού το έδαφος γίνεται κατηφορικό.

Μόλις φτάσω σε μια επίπεδη επιφάνεια στρίβω αριστερά και προχωράω ευθεία.

Αυτό που συναντώ στα αριστερά μου είναι τα θεμέλια μιας στοάς.

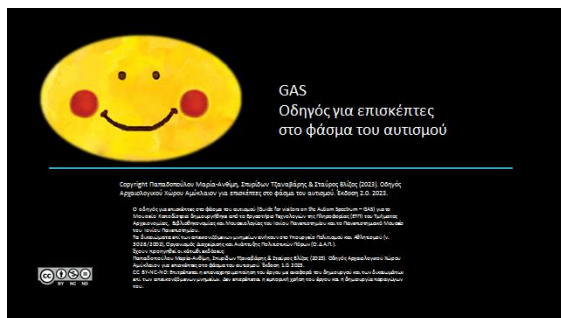
Συνεχίζω τη διαδρομή μου ευθεία σε ίσιο μονοπάτι και μπορώ να παρατηρήσω στα αριστερά μου το τείχος του ιερού.

Ακολουθώντας το μονοπάτι φτάνω πάλι στο σημείο που μπήκα στον αρχαιολογικό χώρο.

Αντίο Αμύκλαιο!
Ελπίζω να σε επισκεφτώ ξανά και να μάθω περισσότερες πληροφορίες για τον χώρο.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Εν κατακλείδι, η ίδια ποικιλομορφία από την οποία απαρτίζεται ο πολιτισμός μας, ταυτίζεται και συνάδει με τον ίδιο τον αυτισμό αφού η διαφορετικότητα των ατόμων που περιλαμβάνονται σε

αυτό το φάσμα είναι μια επιπλέον αξία σε έναν κόσμο που οφείλει να ανακαλύψει από την αρχή τις αληθινές πανανθρώπινες αξίες. Σήμερα δεν υπάρχουν αρκετές μελέτες που να έχουν διερευνήσει εις βάθος την υποστήριξη των παιδιών αλλά και των ενηλίκων με αυτισμό. Τα ευρήματα έχουν ανιχνεύσει και εντοπίσει πως οι δραστηριότητες των μουσείων συνέβαλαν ενεργά στη διευκόλυνση μιας πιο φιλικής εμπειρίας για τα παιδιά με αυτισμό αλλά και τις οικογένειές τους. Μέσα από κάποιες μαθησιακές δραστηριότητες οι οποίες στηρίζονται στο παιχνίδι, τα παιδιά συμμετείχαν ενεργά ενώ άλλοι απολάμβαναν την επίσκεψή τους αλληλεπιδρώντας με διαδραστικά εκθέματα. Παρά την ενσωμάτωση των ειδικών προγραμμάτων η πρόοδος είναι αργή και η προσβασιμότητα των μουσείων για τους επισκέπτες με αυτισμό κυρίως στην Ελλάδα δεν έχει ακόμη γίνει με βάση τα προσδοκώμενα αποτελέσματα (Ζωγράφου – Τσαντάκη, 2014).

Στη σύγχρονη πραγματικότητα, κάποια μουσεία έχουν θεραπευτικό ρόλο και μεγάλη σημασία κι αυτό πέρα από καινοτομία, αποτελεί και μια πολύ σπουδαία προσέγγιση αναφορικά με τον ρόλο της τέχνης αλλά και των ιδρυμάτων που τη στηρίζουν. Με βάση το Forbes, κάποιες ανάλογες πρωτοβουλίες είχαν ληφθεί και στο Ηνωμένο Βασίλειο και από κει εμπνεύστηκε να επιχειρήσει την τέχνη ως θεραπεία. Από την άλλη, το πρόγραμμα Museum prescriptions αποτελεί ένα καινούριο εργαλείο θεραπείας για την προσβασιμότητα των επισκέψεων σε μουσεία. Με κριτήριο ότι ο κάθε άνθρωπος δικαιούται να συμβάλλει ενεργά και ελεύθερα να γεύεται την καλλιτεχνική και πολιτιστική ζωή της κοινότητας, τα προγράμματα με μουσειοπαιδαγωγικό χαρακτήρα αποσκοπούν στη βιωματική εμπειρία, στην ενίσχυση της φαντασίας, στη δημιουργικότητα, στην ενεργό συμβολή και συμμετοχή αλλά και στην ανάπτυξη των επικοινωνιακών και κοινωνικών δεξιοτήτων.

Μέσα από αυτή την εργασία, επιχειρήθηκε να διερευνηθεί ο τρόπος ή οι τρόποι με τους οποίους ο αυτισμός ως αναπτυξιακή διαταραχή και ιδιαιτερότητα συνδέεται με το μουσείο και τους αρχαιολογικούς χώρους. Η μουσειακή εκπαίδευση η οποία παρέχεται σε ειδικά σχεδιασμένα προγράμματα βοηθάει τον επισκέπτη με αυτισμό αλλά και του δίνει κίνητρα να ανακαλύψει τα κίνητρα και τα ενδιαφέροντά του. Εξετάστηκε η περίπτωση του Αμύκλειου ως αρχαιολογικός χώρος αλλά και με βάση αυτά που είπε σε συνέντευξή του ο διευθυντής του Προγράμματος πώς σχετίζεται ο αυτισμός και τα ερεθίσματα που δέχεται ο επισκέπτης με αυτισμό στους αρχαιολογικούς χώρους και στα μουσεία.

Αφού επιχειρήθηκε από τη συγγραφέα μια εννοιολογική προσέγγιση στις έννοιες του μουσείου και του αυτισμού, στη συνέχεια αναφέρθηκε και ανέλυσε την πολιτιστική ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου του Αμύκλειου αλλά και το ποιες προτάσεις έχουν γίνει προκειμένου να αναβαθμιστεί ποιοτικά και να επισκέπτονται τα άτομα που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού.

Εν κατακλείδι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι πάντα υπάρχει μια προσδοκία τα μουσεία και οι

αρχαιολογικοί χώροι στην Ελλάδα να γίνουν πραγματικά προσβάσιμοι για όλους και όχι με βάση κάποια συγκεκριμένα κριτήρια ή όρους. Να υπάρχουν δηλαδή μουσειοπαιδαγωγολογικά κατάλληλα καταρτισμένοι για όλες τις ομάδες του κοινού. Η ενσυναίσθηση όλων μας και η ευαισθητοποίησή μας για αυτά τα ξεχωριστά παιδιά του αυτισμού ας γίνουν ο προάγγελος για την ποιοτική βελτίωση της επισκεψιμότητας των παιδιών με αυτισμό στα μουσεία και ανακαλύψουμε αυτή την άγνωστη δύναμη επικοινωνίας, τη συναισθηματική ταύτιση με άλλο άτομο και η κατανόηση της δικής τους θέσης να είναι το έρεισμα πάνω στο οποίο θα οικοδομηθούν έυστοχες πρακτικές για την επισκεψιμότητα των ατόμων με αυτισμό στα μουσεία κάτω από κατάλληλα διαμορφωμένες για την ιδιαιτερότητά τους, συνθήκες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλεξάκης, Ε. (2012). *Το σύγχρονο μουσείο : εμπορικό κέντρο ή χώρος ουσιαστικής εκπαιδευτικής διαδικασίας;* Στον τόμο “Γ. Κόκκινος και Ε. Αλεξάκης (επιμ).

Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή. Αθήνα : Μεταίχμιο, σελ. 67- 76

- Αντζουλάτου- Ρετσίλα, Ε. (2016). *Πολιτιστικά και μουσειολογικά σύμμεικτα*. Αθήνα : Παπαζήση
- Βάρβογλη, Λ. (2007). *Η διάγνωση του αυτισμού*. Πρακτικός Οδηγός. Αθήνα : Καστανιώτη
- Βεροπολίδου, Ρ. (2008). Αξιολόγηση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων του Μουσείου Βυζαντινού πολιτισμού στον συλλογικό τόμο Αλ. Μπούνια, Ν. Νικονάνου, Μ. Οικονόμου (επιμ). *Η τεχνολογία στην υπηρεσία της Πολιτισμικής κληρονομιάς*. Αθήνα, σελ. 223- 314
- Βογινδρούκας, Ι. (2017). *Οδηγός εκπαίδευσης παιδιών με διάχυτες αναπτυξιακές διαταραχές, 3η έκδοση*. Αθήνα : Τυπωθήτω
- Γεωργιάδου- Κουντουρά, Ε. (2014). *Τα μουσεία τέχνης και τα παιδιά με αυτισμό. Αρχαιολογία και τέχνες*, 16, σελ. 41- 45
- Γιαννούτσου, Ν. (2015). *Αξιοποίηση των ψηφιακών μέσων στη μουσειοπαιδαγωγική στο Ν. Νικονάνου (επιμ). Μπυσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα* . Αθήνα : Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών βιβλιοθηκών.
- Γκαζή, Α. (2013). *Η ανάπτυξη των ελληνικών μουσείων τον 21ο αιώνα*, Τόμος Γ., Μουσειολογία, Μέριμνα για τις αρχαιότητες, Πάτρα : ΕΑΠ
- Ζωγράφου – Τσαντάκη, Μ. (2016). *Μουσειακή εκπαίδευση και αυτισμός*. Γιαννιτσά : Υδρόγειος
- Καλύβα, Ε. (2015). *Αυτισμός : Εκπαιδευτικές και θεραπευτικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Παπαζήση
- Κωνστανταρέας, Μ. (2015). *Παιδικός αυτισμός*. Αθήνα : Καστανιώτη
- Μάγκλαρη, Ε. (2011). *Οι νευροβιολογικές βάσεις της αισθητηριακής ολοκλήρωσης* . Σημειώσεις σεμιναρίου εκπαίδευσης στη θεωρία της θεραοείας της αισθητηριακής ολοκλήρωσης
- Μπούνια, Α. (2018). *Μουσειακά αντικείμενα και ερμηνεία : Δημιουργώντας την εμπειρία, επιδιώκοντας την επικοινωνία στον αυτισμό*. Εκπαιδευτικά ταξίδια στον χρόνο. Αθήνα : Πατάκης
- Νότας, Σ. (2016). *Αυτισμός- Διάχυτες αναπτυξιακές διαταραχές*. Ολιστική επιστημονική προσέγγιση. Αθήνα : εκδόσεις Βήτα
- Στυλιανίδης, Μ. (2022). *Εκπαιδευτικά προγράμματα μουσειακής αγωγής : μια πρόταση για μοντελοποίηση και αξιολόγησή τους και πώς βοηθούν στον αυτισμό*. Παιδαγωγική

Ξένη :

- Adams, C. (2012). *Practitioner review. The assessment of language pragmatics. Journal of child psychology and psychiatry*, 43, 973- 987
- Alexander, E. (2017). *Museums in motion. An introduction to the history and functions of museums*. Rowman& Littlefield, 2017
- Andersen, L. (2007). *A comparative study of infantile autism and specific developmental language disorder*. *British journal of developmental psychology*, 126, 127- 145
- Baldino, S. (2012). *Museums and autism. Creating an inclusive community for learning. Museum, equality and social justice*, 2012, 169- 180
- Clark, P. (2016). *Autistic children's responses to structure and to interpersonal demands. Journal of autism and developmental disorders*, 11.2 201- 217
- Coffey, C. (2018). *Creating inclusive experiences in children's museums for children with autism spectrum disorder*.
- Christesen, D. (2018). *Prevalence and characteristics of autism spectrum disorder among children aged 8 years- autism and developmental disabilities monitoring network*, 11 sites, United states , 2012. *MMWR Surveillance summaries* 65.13 (2018): 1
- Darewych, . (2018). *Investigating imagination in adults with autism spectrum disorder with art. Based assessments. Journal on developmental disabilities* 23.2 (2018). 27- 36
- Dodd, J. (2019). *Including museums. Perspectives on museums, galleries and social inclusion*. Research centre for museums and galleries, 2019.
- Falk, J. (2018). *Learning from museums*. Rowman& Littlefield.
- Ferrari, A. (2015). *Developing audiences. Programs for individuals with disabilities in children's museum* . Diss. San Francisco State University, 2015.
- Flippin, W. (2020). *Effectiveness on the picture exchange communication system on communication and speech for children with autism spectrum disorders. A meta- analysis*. *American journal of speech language pathology*.
- Freed- Brown, E. (2020). *A different mind. Developing museum programs for children with autism*.
- Ganz, B. (2014). *Effects on communicative requesting and speech development on the*

picture exchange communication system in children with characteristics of autism. Journal of autism and developmental disorders 34.4 (2014) : 395- 409

- Hyman, S. (2013). *dsm- 5 includes changes to autism criteria. American academy of pediatric news*, 4 june 2013, doi 10.1542/aapanews.20130604-1
- Hein, G. (2016). *Museum education. A companion to museum studies*, 2016 : 340- 352
- jaszczolt, K. (2012). *Semantic meaning in language and discourse*. Great Britain. Pearson Education
- Langa, A. (2013). *Improving the museum experiences of children with autism spectrum disorders and their families. An exploratory examination of their motivations and needs and using web- based resources to meet them. Curator. The museum journal* 56.3 (2013). 323- 335
- Metalas, P. (2012). Αναζητώντας το Αμύκλαιο : Για μια ιστορία ανακάλυψης του ιερού στα νεότερα χρόνια. Μουσείο Μπενάκη, 1, (11-12), σελ. 169- 178. Doi 10. 12681 /benaki. 17807
- Mulligan, S. (2013). *Examination of a museum program for children with autism. Journal of museum education* 38.3 (2013), 308- 319
- Rudy, L. (2020). Get out, explore, and have fun. How families of children with autism or asperger syndrome can get the most out of community activities. Jessica Kingsley publishers, 2020, 32- 89